

Володимир Сапон

Страсбурзький пиріг

ЩОДЕННИКОВА ПРОЗА ТА ЕСЕЇ

**Чернігів
2013**

В щоденниковій прозі, написаній як невеличкі новели, поринаємо у ностальгічні часи дитинства і юності письменника чи раптово потрапляємо в сучасний комп'ютерний світ, де, на жаль, красному письменству, до якого часто звертається автор, все менше і менше залишається місця під сонцем.

В есеях Володимир Сапон розмірковує про деякі особливості сучасного літературного процесу, ділиться враженнями від прочитаних книжок.

ЩОДЕННИКОВА ПРОЗА

Лорка і Лукаш

Римувати у далекій шкільній юності я почав під впливом Драча і Павличка, Вознесенського і Євтушенка. Але найбільше враження справили на мене переклади Миколи Лукаша — віршів іспанського поета Федеріко Гарсія Лорки. Його книжечка, що вийшла в серії «Перлини світової лірики» у 1969 році, була моїм оберегом і у студентському веселому житті. А коли покликали на сумну армійську службу, читав якось вірші Лорки солдатам.

Правдивіше — двом: росіянам Михайлу Романовському з Архангельської області та Андрію Полякову з Москви. Ми тоді мешкали втрьох на Магдебурзькому полігоні майже два тижні — ні офіцерів, ні сержантів, тож спали скільки хочеш. А по тому, як закінчувалася тушонка в наших речмішках, знали — скоро сюди прибуде на залізничних платформах наша танкова рота та ще цілий батальйон «чурок» на «беемпешках», щоб разом атакувати вигаданого ворога і постріляти з усіх видів наявної у нас бойової зброї. Саме для танків ми збили з обрізів свіжо спіялих сосен мішені й потім охороняли їх. Оскільки вони лежали біля казарми, то чатувати не було потреби, досить зазирнути у вікно.

Вікна ж на день відчиняли, бо закінчувався березень, і соснова живиця від тих мішеней паморочила нам голови, праглося вирватися з

цього замкненого простору, кожному хотілося на батьківщину, до своєї дівчини. Ми стомилися від байдкування, не допомагали ні карти, ні анекдоти про Чапаєва і Рабиновича, про вірменське радіо і навіть про Вінні-Пуха, ні страшилки та інші захопливі історії, розказані нами, мабуть, вдесьте. І ось тоді згадалися мені Лорчині вірші. Книжечки, звісно, не було, та зачепилися в пам'яті рядки: «Прямують по алеї чотири кавалери...», «Серафими і циганки грали на акордеонах...», «Я люблю тебе в зеленім, зелен вітер, зелен явір...» Читав рядки, які й досі ще пам'ятаю.

*Гвадалквівір крутить вуса,
гожий красень-чорнобров,
а дві річки, що в Гранаді, —
одна сльози, друга кров.
Ой де ділась,
де поділася любов?*

Читав про Милоданку і Місяцівну. Зачарував Михайла та Андрія і вірш «Чужа невірниця».

Та, певна річ, таїнство нашої мови, що так вишукував Микола Лукаш, було малозрозумілим для росіян, як незрозуміле воно нині і для нинішніх багатьох українців. Але я вдячний їм за той березневий вечір. Гадаю, що щось залишилось і в їхніх душах. Бо назавтра урбаністичний Андрій спитав: «Твой, этот Лукаш, не переводил Пушкина?» Я заперечно похитав головою. «Жаль...» А мовчазний селяк з архангельської тайги Михайло якось розговорився: «До чего приятный твой родной язык... После армии точно побываю на Украине».

Не знаю, чи приїздив у наші краї Михайло — наше листування через рік після служби обірвалося. Але якщо приїздив, скажімо, на Донбас чи в Харків, чи в наш Київ, де панує російська мова, певно, гірко посміхнувся: якою мовою ти нам читав, Володимире, де вона?

А все Микола Лукаш винуватий... Та ще Лорка — Федеріко Гарсія....

Червень 2011 р.

Іномарка «Студебеккер»

Звісно, тоді, у пору мого дитинства, ще не було такого слова, як іномарка. Але саме іномаркою нині хочеться називати американський автомобіль «Студебеккер», привезений в нашу країну по ленд-лізу в роки Другої світової війни.

На війні на «Студебеккерах» перевозили снаряди, вони тягали гармати, проходили про глибокому снігу і непрохідному піску, по розкислих навесні і восени ґрунтових дорогах, на них базувалися наші «катюші».

Після війни ці американські позадорожники разом із такими ж трудягами-«полуторками» списали з армії і передали їх, як тоді казали, народному господарству. У нашому колгоспі їх було три — один «Студебеккер» і два «газони», як тоді ще називали «полуторку». Але останні не йшли ні в яке порівняння зі «Студебеккером» — значно потужнішим, значно вищим. А головне для нас, сільських хлопчаків — те, що в цій автомашині було не чотири, як у «полуторці», а шестеро коліс. Ми мріяли покататися на «Студебеккері».

Але водій дядько Михаль, довготелесий, з буйною чуприною чоловік, який нещодавно повернувся з армії і привіз із собою дружину — маленьку і швидку «західнячку», не йняв віри у наші забаганки. Можливо, тому, що ще не було у нього дітей... Щоправда, десь на початку 60-х років таку омріяну нами іномарку здали на металобрухт, а дядько Михаль сів на новенький «ЗІС». За кермом цієї машини він і загинув за нез'ясованих обставин...

У пам'яті моїй дядько Михаль залишився лише тим, що розповідав не раз на колгоспному дворі про те, як бачив Юрія Гагаріна на зустрічі на чернігівському стадіоні, куди він випадково потрапив: мовляв, така велика людина і такий малий зростом... Запам'яталось тому, що він був високим і, здавалось мені, потішався зростом першого космонавта.

А нещодавно мені розказали, що поету-дисиденту Леоніду Тереховичу, що жив у селі Кучинівка на Чернігівщині, додали до чергової відсидки його зізнання колгоспникам про те, що американські «Студебеккери» набагато кращі за наші, вітчизняні...

Червень 2011 р.

Про півники і «чоловіка» курей

Чоловіча пам'ять на назви квітів неглибока, та й навіщо їм знати чоловікові. То більше по жіночій тямці. Однак ще з дитинства пам'ятаю фікус: хоч і називали його квіткою, але для мене, п'ятирічного, то було справжнє дерево — він стояв на нашій кухні прямо на долівці, в дощаному вазоні, і я за ним ховався від сестри. А ще пам'ятаю півники. Росли вони надворі, і я довгенько дивувався з їхньої назви.

Адже півник-забіяка, що голосно кукурікав на тину — «чоловік» наших курей, як казали старші хлопці, я боявся його, і тому не міг зловити його схожість із мирними квітами, які біло-синім серпанком застеляли подвір'я довкруг хати на початку червня.

Зрештою, коли вже поїхав із села і став студентом, вимислив собі, що стебла цих синьооких квітів напевно схожі з хвостами справжніх півників і що так їх називають лише в селі, де живуть ці забіяки.

Насправді квіти грецькою мовою зуться ірисами, тобто веселками. Такій веселковій гамі кольорів ірисових суцвіть можуть позаздрити сотні квітів, навіть троянди. Саме тому іриси, наші півники, є офіційними символами столиці Бельгії Брюсселя, американського штату Теннесі та канадійської провінції Квебек.

Півники бачимо на класичних полотнах Клода Моне і Ван Гога, малюнках Михайла Врубелья, вони надихали поета Олександра Блока.

Та найщиріше «поцілував у уста квітку» німецький письменник-нобеліанець Герман Гессе у казці для дорослих «Ірис», присвяченій пам'яті своєї першої дружини Марії Бернуллі. Він змушує не тільки задуматися над долею юнака Ансельма, а й пізнати, через півники, себе. Даремно наша молодь читає Пауло Коельо та Річарда Баха і не відає про цю казку Гессе. Та й де прочитати, бо ж «Ірис» українською, на відміну від чудових романів цього письменника «Гра в бісер», «Степовий вовк» та «Сіддхартха», ще, на жаль, не перекладено...

Липень 2011 р.

Ірландські тріади

Ніколи не гадав, що книжка, куплена 8 квітня 1970 року (тоді ще мені і двадцяти не виповнилося і я мав кепську звичку залишати на книжках свій підпис і дату придбання) у Ніжині, на вулиці Гоголівській, у книгарні, якої там давно немає, стане першою в серії видань «Мудрість народна». Через багато років їй заздритимуть мої друзі.

А купив я того весняного дня «Польські прислів'я і приказки». Можливо, для того, щоб доторкнутися спраглим до знань мозком до польських афоризмів (окремі прислів'я, як ось «Я пан, ти пан, а хто свині пастиме» або «Філософ, бо його пальці з чобіт виглядають», я їй досі пам'ятаю); чи, може, через те, що цей збірничок переклав, уклав та написав передмову Іван Дзюба — ми вже знали про якісь неприємності з владою літературознавця, але нам, першокурсникам, толком ніхто не говорив; а, може, тому, що це була просто ошатна книжечка зменшеного формату. Вже не згадаю...

Одне слово, звідтоді я почав збирати серію, в якій більш ніж за два десятиліття вийшло 52 видання, аж поки в 1991 році видавництво «Дніпро» не припинило видавати «Мудрість народну». На жаль, я маю лише 43 книжечки. Але навіть така кількість є унікальною.

Серед розмаїтих білоруських та узбецьких, корейських і перських, французьких та баскських, індійських і мексиканських, єврейських та афганських (серед перекладачів з афганських мов пушту і дару є і мій студентський товариш Олександр Петькун, нині москвич, доктор філософських наук), колумбійських і німецьких, африканських та багатьох інших народів прислів'їв і приказок окремо стоять так звані тріади, що увійшли до ірландського томика. Цей піджанр, як пише в передмові до книжечки відомий перекладач Ростислав Доценко, не дивина для світового фольклору, але він набув, як ніде, помітного розповсюдження саме в цій країні. Адже тут і досі чуються «Три удари, що тримають Ірландію: удар сокирою по колоді, удар молотом по ковадлу і удар ціпом по колоссю». Справді, і мудро, і поетично!

Традиції тріад дуже давні, вони започатковані ще в дохристиянському житті ірландців-кельтів: «Три тонкі речі, на яких тримається світ: цівка молока в коров'ячому вимені, хлібний колос і нитка в руках тямущої господині».

Якщо в більшості афоризмів словесна оболонка при перекладі втрачається чи нівелюється, то в ірландських тріадах зерна істини постають у трьох речах, які будуть зрозумілі на будь-якій мові. Ось, наприклад, тріади про «очі» та «зір»: «У трьох очі найпилльніші: у собаки, що гонить зайця, у муляра, що кладе стіну, у свекрухи, що стежить за невісткою»; «Троє мають найгостріший зір: яструб на дереві, лис у долині і молода дівчина на гулянці». А ще тріади дивують нас найнесподіванішою думкою: «Трьох найважче вибрати: жінку, косу і бритву». І вже зовсім по-філософському звучить таке: «Трьох місць не можна уникнути: місця народження, місця смерті і місця поховання».

Чи не з тріад постала творчість великих ірландців Джонатана Свіфта, Оскара Уайльда, Бернарда Шоу?

Жовтень 2011 р.

Малиновий піджак

Події у наш інтернетівський час минають швидко — забуваєш під вечір те, що було уранці. Звісно, піддається забуттю і те, що з нами було десяток чи більше років тому. Хто тепер згадає, що в епоху Брежнєва — Горбачова інтелігенти (тепер це, кажуть, «середній клас») у вихідні здавали пляшки, як ото тепер роблять хіба що безхатченки. Як у перші роки незалежності України найбільшим дефіцитом були сигарети, і ми «бичкували» останню «Ватру» та вирощували тютюн на своїх дачах.

Тоді ж, у дефіцитні роки президента Кравчука, з'явилися і шоколадні батончики «Mars», і нейлонові спортивні штани, і жіночі клейончаті туфлі на високих підборах...

А з ними й малинові піджаки як символ «господарів життя», котрі раптово розбагатіли. Прокрутіть у своїй уяві фільми тієї пори: сидять в ресторані «круті» всі в малинових блейзерах із золотими гудзиками, в темних окулярах, з накачаними потилицями, в руках величезні мобільники, по яких вони розмовляють між собою на відстані одного столика. У яскравих червоних піджаках, які вперше засвітилися на виставках мод у В'ячеслава Зайцева чи навіть Джанні Версаче, ходили

не тільки «нові українці» чи «нові росіяни», а й «нові кавказці» і навіть «нові адигейці».

Згадав я про це не випадково, побувавши влітку у відрядженні в одному селі. Можливо б, і проїхав, коли б не побачив на городі опудало, «вдягнене» не в якусь дрантя, а у новісінький малиновий піджак. Відразу зупинив машину і подумки передчував — привезу матеріал, якого ще ні в кого не було. Адже синок господарів напевно «крутий», напевно ще сидить... Та через мить від моєї самовпевненої думки нічого не залишилося.

З хати вийшла ще молода хазяйка, і, дізнавшись, у чому справа, розсміялася:

— Справді, то син привіз... Він в інституті очолював клуб веселих та кмітливих. Грали у тих піджаках «крутих». Тепер уже він — кандидат наук. Привіз і каже — у такому одязі вже ніхто не ходить, та й ходили хіба що кримінальні авторитети. То й батьку не дозволив його вдягати. Ото я його і повісила на опудало. Малиновий піджак в очі впадає, отож хай крутить дулі горобцям та шулікам...

Грудень 2011р.

«Шипр» — як запах епохи

Напередодні випускного у восьмому класі я вперше постригся в міській перукарні. Зробивши з мого молодого й непокірного чуба «канадку», молодичка-перукарка взяла флакон з гумовою грушею і пирснула на мене чимось духмяним, від чого аж запаморочилося в голові. Ні, це не одеколон «Тройной», який я знав з дитинства, адже щоранку після гоління батько хлюпав собі на лице цю рідину, і я її не любив. Трохи пізніше я довідався, що так пахнув «Шипр».

Тоді цей одеколон був неодмінним атрибутом сучасного чоловіка, який іде в ногу з часом. Ми бачили в кіно, як елегантні юнаки освіжались «Шипром», ідучи на побачення, і намагалися не відставати від них. А коли на Київському залізничному вокзалі поставили автомат, який за 15-копійчну монету вистрілював на клієнта ароматичну дозу тархунно-зеленого кольору, біля нього на перших порах навіть збиралася черга.

І справді «Шипрові» аромати несуть природні акорди бергамоту, дубового моху та інших пахоців острова Кіпр — звідси і його французька назва «Шипр».

«Шипрові» стереотипи юності ще й досі в мені — як і всі чоловіки, я завдячую знаменитому французу з корсіканським корінням Франсуа Коті за те, що в 1917 році він подарував ці «холодні» запахи нам. І не вина його, що цей одеколон став знаком радянської епохи, яка вже не пахла, а тхнула ним.

Ще студентом я відчув це, дивлячись у селі, куди приїхали воєни «копати картоплю», на трактористів, які ввечері, хильнувши самогону та до очманіння надушившись «Шипром», приставали до наших дівчат.

А в армії мені «повезло» на земляка-лейтенанта, який командував нашим взводом. Це був придурок, якого не любили ні солдати, ні офіцери. Зрештою, його перевели в іншу частину за те, що відмовився на бойових навчаннях іти на танку під воду. Але я не про це. Він завжди так смердів цим одеколоном, що, здається, не душився, а пив його.

Після нього ми викинули з його стола в нашій каптьорці вісім порожніх флаконів з-під «Шипру», але майже місяць відчувався запах одеколону. Звідтоді у мене відразу до нього.

Січень 2012 р.

«Мої» листи від коханки

Коли літо повертає на осінь, коли над землею до неможливого нависає небо і з нього йдуть обложні дощі, коли негода заганяє тебе на дачу, де перечитано всі книжки і де немає інтернету, стає невимовно сумно, і ти починаєш згадувати свою армійську службу. І тоді, зважаючи на юнацький максималізм, і тепер вона здається викресленим роком із мого життя. Мізерні спогади найсумніші, такі ж, як і теперішня погода. Але були там і згадки світлі...

Служив я після інституту один рік, а мій новий товариш Володя Сизов — два, бо в їхньому Дніпропетровському металургійному

інституті хлопці вивчали ще й військову справу. Кадрові офіцери не любили колишніх студентів — ні мене, рядового, ні Володю Сизова — ніби і свого, адже він був лейтенантом, командував сусіднім взводом. Отож ми швидко зійшлися, у вечірні години між нами зав'язувалися затишні розмови.

Якось лейтенант сказав мені, що до нього приїздить молода дружина, вже й кімнату їм виділили в офіцерському гуртожитку. Дружину він, звісно, любить, але ось така біда: йому пише і коханка. «Зрозумій: якщо моя Лариса дізнається про ці листи, то такий бешкет здійме — на всю частину, — втовкмачував Володимир. — Давай так домовимось: вона писатиме на твою адресу, я читатиму ті листи, а потім знову віддаватиму тобі. Жаль їх викидати, так проникливо пише, що хочеться цілувати ці листи...»

Так я став причетним до любовного трикутника, а день мій починався із Володимирового запитання: «Чи не було?..» Якщо ж лист надходив, то він почувався окрилений і лише увечері повертав мені ті писання коханки.

Але згодом у Володимира почалися неприємності на службі. Якось він переганяв танки з полігона до залізниці. Це було рано-вранці, і механік-водій задрімав, а танк, у якому він сидів за командира, вдарився у столітній в'яз. Із танком нічого не трапилось, а за звалене ним дерево німці (ми служили у «радянській» Німеччині) нарахували солідну суму, яку довелося заплатити нашій військовій частині. Були й інші випадки. Тому він перевівся у рембат, в інше місто, але поки що жив із дружиною в нашому гуртожитку. Приїжджаючи увечері, він одразу біг до мене.

Потім — мій раптовий «дембіль», і я забрав ці листи з собою. Згадав про них через кілька років, коли сам одружився. А що скаже моя дружина, якщо знайде ці листи, яких я, до речі, ніколи не читав? Адже на конвертах стоїть моє прізвище, та й звали мого товариша теж Володимир. Отож я відшукав у «дембільському» чемодані ті «любовні послання» і спалив...

Листопад 2011 р., лютий 2012 р.

Стара парасоля

Уперше я побачив парасолю в букварі й неабияк здивувався: там двоє дівчаток стояли під осіннім дощем, тримаючи над собою щось кругле і чорне. Тоді, наприкінці 50-х років, парасоля вважалася дуже інтелігентною річчю й ніхто в нашому селі, навіть учительки, її не мав.

Через десять років я, закінчивши школу і не вступивши до інституту, на свою першу зарплату в редакції «районки» придбав білі черевики й чорну парасолю. Білі черевики тому, що до цього у мене були лише чорні. А чорну парасолю... Бо в універмазі районного містечка інших кольорів не продавали. Білі черевики швидко зносилися, а потім, під час студентських переїздів-переселень, десь згубилася й парасоля.

Тоді я не звернув увагу на пропажу, тепер же — шкодую. Яка то була парасоля! З нею я ходив, як із тростинкою, по студентському Ніжину навіть у сонячний день. Навіть наш декан факультету, який їздив до інституту на велосипеді, сказав, що це нагадує буржуазну звичку, і делікатно попросив брати парасольку лише під дощ.

А одного весняного вечора я проводжав дівчину — ім'я її забув уже наступного дня, бо вона не була моїм ні першим, ні другим коханням. Але як вона цілувалася під дощем, ні — під моєю парасолею! Більше я ту дівчину не бачив. Проте є часові вулкани, які вибухають у нашій пам'яті через багато років. Як, скажімо, з тою юною ніжинкою і моєю парасолею.

Звісно, нині можна піти до магазину або на ринок і купити таку ж парасолю, їх нині сила-силенна, навіть жінки у селах мають не одну. Але хіба ж повернеш дівчину, яка так цілувалася під моєю парасолею?..

Березень 2012 р.

«Пишу Вам из деревни под Владимиром...»

Не можу уявити російську літературу другої половини минулого століття без імені Володимира Солоухіна (1924 - 1997), без його талановитих повістей «Володимирські путівці» та «Краплина роси»,

роману «Мати-мачуха», публіцистичних книг «Листи з російського музею» і «Чорні дошки», збірника мініатюр «Камінці на долоні», численних оповідань, поезій, перекладів. Як і без імен Віктора Астаф'єва, Василя Белова, Василя Шукшина, Валентина Распутіна та їхніх творів.

Моя ровесниця Людмила Мишко-Маркіна не один рік дружила з Володимиром Олексійовичем, працювала у нього літературним помічником. Саме вона у 1984 році познайомила його з древнім Черніговом, приїздив письменник і в її рідні Неданчичі. До речі, пригадує Людмила Василівна, про наш край багато розповідав його товариш Іван Стаднюк, теж відомий письменник, дитинство якого минуло на Придесенні.

Залишились автографи Володимира Солоухіна: листи, дарчі написи на книжках... Зокрема, кілька листів, що розпочинаються словами: «Пишу Вам из деревни под Владимиром...», тобто з села Алєпіно, де народився письменник і де часто влітку мешкав.

— Книжки ж свої Володимир Олексійович любив підписувати з жартом — ось як, наприклад, на «Камінцях на долоні»: «Людмиле Васильевне. Это камешки на ладоне (а не за пазухой)». Або віршований підпис на книжці «Созерцание чуда», — розповідала моя співрозмовниця, — що звучить як дотепний тост: «*Что за Люсю, что за Люду // Бог с любовью изваял, // Созерцая это чудо, // Пьем до дна и наповал.*».

Найдорожчим же для неї є вірш, в якому відчувається весь тонкий солоухінський ліризм:

*Бывают же светлые славянские лица
После темных и хитрых, коварных московских лиц.
О, Люда, о, милая, о, чаровница,
С озерцами ясными между ресниц.*

Автографи Солоухіна пані Людмила має намір передати на свою батьківщину — до Чернігівського музею Михайла Коцюбинського.

Я ж, перечитуючи його «Камінці на долоні», знайшов ось таку мудрість: «Классики — это как солнце. Прекрасно, что солнце существует. Без него не было б жизни».

Вільнодумний письменник, який ще в далекі шістдесяті підтримав Андрія Вознесенського, коли на нього нагримав сам Микита Хрущов,

а потім нещадно критикував Андрія за творчість, першим розповів про криваві злочинства дитячого «сочинителя» Аркадія Гайдара в роки громадянської війни, а в роки перебудови очолив комітет по відродженню храму Спасителя у Москві, теж вже належить до класиків (хоч у Росії підходять з більшими мірками до цього слова, ніж у нас, в Україні). До того ж він — сонячний класик...

Квітень 2012 р.

Барбарис Барбарисович

Після другого курсу ми, перед тим, як їхати на літні мамині борщі, мали практику в піонерському таборі. Наш табір — у сосновому лісі, поруч Десна, чудове, як для завжди бідних студентів, харчування. Кожен загін мав окремий дерев'яний двоповерховий котеджик: на першому поверсі мешкали дівчатка з піонервожатою (теж студенткою), на другому — хлопчак з вихователем, тобто зі мною. Я, до того ж, жив у малесенькій кімнатці на одне ліжко з іще меншеньким балкончиком. Вийдеш на нього вранці й дишеш — ні, не просто повітрям — найчистішою молодю хвоею...

Нас, студентів-практикантів, тут уперше почали називати по батькові. Ось і мій однокурсник Борис став Борисом Борисовичем, якого його загін відразу «перехрестив» на Барбариса Барбарисовича. За кілька днів увесь табір уже знав, що у них є вихователь, котрого так незвично кличуть. Бо ж тоді популярними були червоненькі, кисленькі й дешевенькі цукерки, якими смакувала дітвора, — називалися вони «Барбарис».

Нашій команді зрадів і директор — на кілька років старший від нас, майже ровесник. Щоправда, попередив: відлучатися з табору можна тільки з його дозволу, і ніяких пиятик.

На жартівливе запитання «А як же бути з днями народження?» лише всміхнувся: «Ну, якщо чиїсь іменини, то всім виховательським колективом і відзначимо...»

Власне, за дні народження ми і вхопилися, адже тільки на них можемо по-студентському розважитись. Але ось біда: ні у кого з наших хлопців, навіть у дівчат, дні народження в цей час не випадали.

Отож хтось подав ідею: відзначати іменини по черзі. Першим, згідно з чергою, був той, хто це запропонував...

І ось — ранкова лінійка. Старша піонервожата вітає дітей, котрі сьогодні народилися, а потім слово бере директор — поздоровляє вихователя, діти дружно аплодують і теж вітають. А ввечері, коли пролунає відбій для дітей, усі вожаті й вихователі сходяться до їдальні, де вже накриті столи. Привітання продовжуються — під келишки з лівадійським портвейном, мадерою, рислінгом... Якогось шмурдяку ми не брали, хоч були, звісно, не багатими, бо ж студенти. Горілки тоді майже не пили.

Іменини так нам сподобалися, що через кілька днів ми все повторили. Цього разу вітали Барбариса Барбарисовича. Однак уже наступного ранку настало гірке похмілля, з вини самого іменинника. Борис зателефонував батькові, щоби той привіз светра, бо йому, бачте, було холодно, коли пізно вночі повертався від якоїсь піонервожатої. Батько Бориса, досить помітна на ту пору «шишка» — завідувач якогось там відділу обкому партії, прикотив до табору на чорній «Волзі». Як завжди, зустрічав такого начальника сам директор. Уже по дорозі до автомобіля високий гість між іншим спитав:

— Як Борис, упорється?

— Любить дітей Борис Борисович, — директор від хвилювання ледь не назвав його Барбарисом Барбарисовичем. — А це — головне. Буде з нього гарний вихователь... — Потім додав: — Учора ми поздоровляли його з днем народження...

Завідділу обкому партії спинився, пильно поглянув в очі директора:

— Наскільки я знаю, Борис народився взимку...

Далі, як кажуть класики, настала німа сцена. Не буду переповідати про подальшу розмову батька Бориса з директором, директора з нами... Все ж характеристики ми отримали зразкові, залишився працювати й директор.

Однак коли ми, через багато років, збираємося на зустрічі випускників, намагаємося не згадувати ту історію з вигаданими іменинами — соромно. Хоча знаємо: практика в піонерському таборі — найкраща сторінка нашого студентського життя.

Травень 2012 р.

Ячмінні вуса

То, либонь, видіння, ніж реалії, хоч, як потім згадував мій батько, таке справді трапилось... Мені було не більше п'яти років, як я захворів, температура сягала за сорок, кілька днів марив... Пам'ятаю тільки вікно, біля якого лежав у дільничній лікарні сусіднього села, а за тим вікном — старезний зимовий сад. Та ще впам'ятку лікар, а точніше його дивовижні вуса: довгі, солом'яно-жовті...

Ті вуса я згадав через багато років, коли зустрівся з Володимиром Кашкою. Знав його ще з літ нашого студентства: я навчався у Ніжинському педінституті, він — у Прилуцькому педучилищі. Тоді, звісно, вусів ще не мав. І раптом такі пишні... Схожі на остюки ячменю.

Саме ячменю, а не жита, пшениці чи якоїсь там іншої пашниці, — такі довгі, щетинисті, що, мовби щіткою, кололи не тільки при поцілунках любу дружину Ганну, а й, образно кажучи, ту кадебістьку систему, яка міцно обплутала своїми щупальцями талановитого поета з Бахмача. Завдяки ж їй проходив «оздоровлення» за колючими дротами, а потім, не з своєї вини, теслярував і мулярував, кочегарив і сторожував, працював матросом рятувальної служби на Сеймі, хоч мав диплом Московського літературного інституту.

Хтось би збожеволів від такого життя, а Володимир писав і талановиту поезію, і не менш талановиту прозу. Ось хоч би цей вірш, якому щиро б позаздрив сам Микола Вінграновський, присвячений дружині:

*Зросло з ґрунтів, постало з вод,
із вуст моїх, що на твої помножив —
І діти, й вірші, злидні й хата.
Та хрест один всього лиш двох —
по сей бік і по той — прийняти може,
крилатий і приватний.*

Цими віршами я часто лікуюсь, коли мені тужно і щемно на серці. Жаль тільки, що того безіменного лікаря вже давно немає на цьому світі. Як не має і Володі Кашки. З їхніми безсмертними настовбурченими вусами, такими схожими на остюки ячменю...

Травень 2012 р.

«Дай ботвиння поросятam...»

У моєму дитинстві для хлопчаків кумирами, ні, навіть вище — напівбогами, були українські футболісти, гравці команди київського «Динамо» — найвідомішої в тій великій країні, в якій ми тоді жили. Про них ще й досі докочується слава: Андрій Біба, Йозеф Сабо, Анатолій Бишовець, Василь Турянчик, а ще Мунтян з Поркуяном, Пузач... І, звісно ж, найславетніший Валерій Лобановський.

Про його популярність уже тоді ходив такий одеський анекдот.

Приходить у паспортний стіл чолов'яга і просить:

— Хочу змінити прізвище на більш відоме.

— Яке ж бажаєте?

— Лобановський.

— А нині у вас яке?

— Лобачевський...

За селом, на леваді, де на канікулах з ранку до ночі точилися «матчі» між хлоп'ячими командами, кращих наших нападників та захисників зазвичай називали прізвищами цих футболістів. До мого сусіда Толі Деркача приклеїлося прізвище Лобановський, хоч і не був нападником. Його, опецькуватого, але жвавого товстуна, завжди ставили на ворота: він відбивав м'ячі наче киянин Євген Рудаков або москвич Лев Яшин, а де не відбивав, то не пропускав своїм тілом. Хлопці-одчайдухи, схильні до узагальнень, дали йому таке ім'я за широкий лоб та всесильну любов до футболу. Цим ім'ям він пишався, відтак Лобановським його жартома звали навіть рідні, щоправда, за першою ознакою.

Проте грати у футбол цілісінький день Толіку не випадало — його батько і мати тримали повний двір усілякої живності. Отож зранку, коли старші Деркачі поспішали на колгоспну роботу, нещасний Толік брав два кошики і йшов у ліс по траву для корови, потім давав їсти індикам, вибирав на грядках огірки і різав жовкляки на корм курям, лузав квасолю... І вже перед обідом радісно біг на леваду.

Ніколи на забудеться така картина. Його мати Фрося Деркачиха, вже сівши на підводу, що везла жінок у бригаду, наставляла сина:

— Ледве не забула. Дай ботвиння поросятam... Ой, і Лобановський у мене...

Уявляю кисле обличчя Толіка: це ж не просто «дай ботвиння». Це ж треба піти на город, нарізати його з буряків, посікти, змішати з борошном і віднести цим ненажерам...

Футболіста з Толіка не вийшло, як і з усіх наших хлопців. Багато років живе він у сибірському місті Кемерово, працював на шахті, обрісся родиною. Яюсь довелось бачити у нашому селі його жінку — таку маленьку і гарненьку, тільки вже занадто вона «какає» і «чтокає» на нашому українському тлі...

Та те ще півбіді. З сумом згадую про вітчизняних напівбогів футболу, загалом наше «футбольне» дитинство, особливо нині, коли в Україні проходить Євро-2012.

Червень 2012 р.

Джанкой

Джанкой... Немилосердна спека. Ні крихти вітру. Під побурілими тополями та акаціями, здається, немає тіні... В цьому степовому кримському містечку мені випало прокантуватися цілісінький день, який мені затямився на все життя.

Було це невдовзі після закінчення інституту та однорічної армійської служби. Ми із друзями поїхали відпочивати «дикунами» у Феодосію, провели на морі декілька веселих днів. І треба ж мені за-телефонувати на роботу — привітати товариша з днем народження. Я, звісно, привітав, але потім почув і категоричне прохання редактора, котрий якраз був у його кабінеті: ми відкликаємо тебе із відпустки, обком комсомолу про це вже знає, у нас аврал — нікому робити газету. Отже, довелось терміново вертатися додому. Але як? У Феодосії квитки можна замовити за тиждень. Порадили: їдь електричкою до Джанкоя, там вузлова станція, поїзди йдуть на материк один за одним, можливо, на якийсь і сядеш. Квиток я взяв одразу, але довелось чекати — зранку до пізнього вечора.

Спробував потинятись вулицями, дійшов до центру, а там, як і в кожному містечку, райком партії під червоним шматком прапора та гіпсовий штампований пам'ятник Леніну, і нема ні музею, ні жодної

споруди архітектурної ваги. А ноги вже вгрузають в розпечений асфальт. Повернувся на вокзал, взяв у буфеті пляшку «Жигулівського», але випив лише кілька ковтків — тепле. Сів на лаві...

Від спеки думки стають лінивими, не лізуть у голову. І все ж спроквола згадував про дівчину, з якою зустрічався на останньому курсі: вона працювала у студентському будзагоні саме тут, тільки не будувала, а збирала помідори, тому цілий рік не могла спокійно дивитися на томати, вже не кажучи про те, щоб їх їсти... Промайнули згадки і про нашого студентського поета Толю Мойсієнка (нині він професор), якого направили в якусь тутешню сільську школу викладати українську літературу і він у листах до мене бідкався, що ніхто його тут не розуміє. Щоправда, карався він тут недовго, бо забрали в армію, вже на інший півострів — на Кольський, де, на відміну від спекотного Криму, дуже холодно... Згадалось і пастушаче дитинство, коли у нас не було годинників і літній день же такий повільний, що, здається, хтось прип'яв у небі сонце і воно собі світить незрушно, а твої корови вже давно у шкоді...

А потім все почало віддалятися: і вокзал, і пес, що безпробудно спав під трансформаторною будкою, і циганкувате хлопчєня, котре продавало смачні гарячі пончики з м'ясом, і автомати з газованою водою...

... «Земля була чорна. Вся у тріщинах, у глибоких розколинах, суха, як долоня хлібороба, як порох. Вітер зітхав серед жароти, але ніс тільки ще більшу спеку... І під цим склепінням пекельного неба повільно рухалися тринадцятеро людей — попереду з терновим вінцем на лобі Ісус Христос, за ним його апостоли, в мужицькому одязі...»

Я прокинувся, бо підійшов черговий поїзд, і в ту ж мить згадав, що то були несправжні біблейські чоловіки, то були комедіанти, пересмішники, шалапути, крутії, шахраї — живі герої нещодавно прочитаного роману «Христос приземлився в Городні» невідомого ще мені білоруського письменника Уладзіміра Караткевіча. Його я купив у Гомелі лише тому, що там згадується чернігівська Городня, хоч, як виявилось, наша Городня не має до роману, який тепер є білоруською класикою, ніякого відношення. Але прочитавши в оригіналі це «Євангеліє від Іуди», я був настільки вражений, що розповідав, де тільки можна, сюжет страшної книжки, в якій ідеться про духовну еволюцію «блукача» Юрася Братчика в ролі Христа. Я знову заплющив очі, але

вже не приходили в мою уяву улюблені персонажі — Лявона Коновки і Богдана Розкоша, Данеля Кадушкевича та Акили Кийового, Іосія бен Раввуні і Михайла Ілляша...

А поїзди все підходили і, зупинившись на кілька хвилин, знову набирали швидкість, а ті пасажери, які сходили з вагонів на липкий від абрикосів перон, відразу ж зникали у вокзалі. І знову тиша...

До вагона я зайшов коли вже сутеніло і, кленучи це містечко, відразу заснув.

Але нині іноді сумую за ним, особливо після того, як довідався, що Джанкой у перекладі з татарської означає «миле село». Справді миле...

Липень 2012 р.

На Іллю

Нас, малих, дуже дурили дорослі. Хіба ж можна було розказувати страшилку (вона і досі, через п'ятдесят літ, у мене в пам'яті), що влітку, після Іллі, не можна купатися? Бо той Ілля напісав у річку. Я довго думав над тим... Адже попереду ще майже весь серпень, а нам уже зась лізти у воду. Та й для чого він це зробив — як-не-як, а святий.

Свою атеїстичну нелюбов до Іллі я продовжував пристрасним спогляданням його тезки, єдиного на все село. Ілля Микитович був чоловіком мовчазним і замкнутим, і тому я його боявся. Та невдовзі мій страх розвіяв батько, який працював разом із ним на фермі. Якось він розповідав, що Ілля Микитович неговіркий від того, що п'ять років відсидів — за те, що вкрав у голодний 1947 рік трішки зерна у колгоспі. Там, на Далекому Сході, він навчився гарно шити кожухи та ловко в'язати риболовні сітки, а ще двічі перечитав Біблію.

Та ще перед тим, у першому класі, я дізнався, що Володимир Ульянов-Ленін по батькові теж Ілліч, і став скося дивитися на жовтенятську зірочку на лацкані свого піджака, де в центрі було його зображення — ще зовсім юного і кучерявого, схожого на дівчинку. Зняти ж зірочку я не міг, бо за нею пильно дивилася у школі вчителька. А ще вона нам розповідала, що це найчесніший у світі хлопчина, який, ставши до-

рослим, створив нашу країну Рад, де всім людям живеться щасливо і радісно. І ми їй вірили.

А якось влітку я ходив з мамою в сусіднє село Мохнатин до церкви (у нашому селі її розібрали ще у 30-ті роки), де вперше причащався. В церкві було багато ікон. Але коли я спитав у мами, де тут ікона Іллі, вона дуже здивувалася, щось говорила зі знайомими і потім сказала, що тут такої немає...

Я тоді ще не знав, що ходитиму сюди у старші класи і ми на уроках фізкультури будемо грати у футбол у тій церкві, а потім її розберуть і зроблять шкільну їдальню. Не знав і того, що в цьому Покровському храмі були іконостас із гербом Івана Мазепи та давній потир, що його змалював (правда, вже у Чернігові) Тарас Шевченко.

Щороку на Іллю, а він святкується сьогодні, ходжу в Іллінську церкву — одну з найстаріших у Чернігові, і ставлю свічку цьому біблійному пророкові. Хай пробачить мої дитячі дивацтва.

2 серпня 2012 р.

Поет з діарію

Видані більше тридцяти років тому окремою книжкою щоденникові записи Павла Тичини далеко не ховаю — час від часу мені кортить їх перечитати і завжди щось знайти таке, на що раніше не звертав уваги. Звичайно, є там багато фальші та гнилі — їх переляканий тоталітарним режимом поет занотовував не з власної волі ще з другої половини 20-х років. Але є окремі записи, зокрема «Про моє дитинство», які вражають...

«Мати моя Марія Василівна — яка вона була добра, людяна й хороша». «Бувало, мама й каже: не займай павука, викинь легенько з віничка — хай лізе». Інший — про батька: «...Не канонізую його — аніяк! — а передаю все те, що пам'ятаю про нього. Отже: він був і добрим, і строгим, цілими годинами скупченим у собі; він бував і стриманим, бував і гарячим — до того гарячим, що йому трудно було б зупинити самого себе, що було причиною того, що він (всього один раз я в дитинстві це бачив) за коси тягав по долівці мою маму. Привчав, щоб

ми уранці, умившись, ставали на молитву перед іконами». «Батько помер. Телеграми прийшли мені й Євгену. Увесь поїзд здавався мені наповненим печаллю. На другий [день], як поховали батька, я пішов на свіжу могилу. Там уже на колінах стояла мати, маленькі сестри мої Саша й Наташа принесли батькові снідати (у мисках і в тарілках), і мати все це поставила на могилі, сказавши: нехай старець чи странник якийсь це знайде».

Щоденникова, а на латині буде діарійна, мозаїка Тичини — то непізнаний рай для чернігівських краєзнавців. Наприклад, такий спогад: «Після того, як на Іллю співав у [Антонієвих] печерах, ночами спав я неспокійно. Мені все снилось щось таке... і я кидався уві сні... І... я б ніколи не залишився на ніч в тих печерах. Там душно, там тісно, там страшно! Там кістки у печурках, абияк, не до ладу складені, поглядають на тебе жалісливо — забери ти нас звідси і поховай у землю — чого ми тут?.. Заберіть, заберіть мене звідси!» На жаль, цим раєм ніхто не користується...

«Досі українські поети в сонетах виглядають так, як виглядає дядько в манжетах». «Торік був хрест на могилі Лесі Українки, — цього ж року й його хтось на дрова зніс. Зате яка шовкова трава в оградці! Вирвав собі трохи додому». «Поет пише. Торгуються, нарешті, купують твори. Виходить книжка. По всіх книгарнях. Потім приходять чисті, юні, а іноді й літні — й питають: скільки? 400 карбованців». А що ж сьогодні? І про дядьків, котрі продовжують сонетувати, і про пам'ятник Лесі, на якому торік новітні вандали поцупили бронзові «гірлянди», і про гонорари за книжки — молоді «віршарі і віршарки», певно, й такого слова не знають. Нічого не змінилося, хоч ці записи датуються 1920 роком. До речі, юний Павлусь мріяв, щоб його найперший вірш, надісланий у журнал «Рідний край», прочитала саме Леся — не прочитала; через десятиліття познайомився з колишнім її чоловіком Климентом Квіткою і сам себе питає: «Цікаво, що від нього могла взяти Леся Українка?» Адже в нього «Блуканини багато. Ніяк не притулиться. Особливо з «рідною» культурою».

У лютому наступного року: «Олесь — в національному весі. Тичина — по коліна. Чумак — по щиколотки. А Семенко — то й зовсім на сухе вийшов. Сидить собі в Андалузії...» Може, це початок якогось нереалізованого вірша. Згадаймо вірш «Вітер з України», написаний тоді ж, там є схожий рядок: «Сидить в Бенгалії Рабіндранат...»

І вже за кілька років перед смертю: «Бусел. Жодних він епох не знає». Такі поети, як Тичина, теж не знають епох.

Вересень 2012 р.

Холодна отава

З дитинства отава нагадує мені про наближення осені. Адже пахне вона пізніми квітами-майорцями, в які вбралися хати, димом картоплиння, що його раптово запалили на городах, обабками й маслюками, що їх несуть школяррики з лісу, білими туманцями, що зранку підіймаються над долиною... В тому передчутті осені, над покосами отави — і сюрчання останніх коників, і прощальний низький політ бусленят, яких уже не відрізнити від дорослих...

Ніколи не забуду діда Андрія. Власне, дідом, хоч йому вже давно за 80 перевалило, у нас його ніхто не звав. Бо ж Андрій Іванович відразу після війни, аж чверть століття, керував сільрадою. За ці довгі роки став опасистим, не таким, як усі сільські мужики — жилаві, з натрудженими долонями. Хоч був напрочуд сильний і водночас мудрий. Носив пишні вуса, які нині зветься «сльози за Україною», та старенький сталінський картуз.

Косив тоді він отаву у своєї далекої родички, а нашої сусідки-вдови. Придбав рано-вранці, зняв свій іменитий картуз, повісивши на сучечок вишні, натомість витяг із шаньки солом'яного бриля. Неквапом пройшовся до кінця лугу й назад, поклавши за собою рівні покоси. Сів перепочити, витягнув із тієї ж шаньки пляшку холодного молока, випив кілька ковтків. Потім помантачив косу і знов став на покіс. Він це робив не так, як косять молоді — поспіхом, захекуючись, ніби чортиця за ними женеться, залишаючи за собою нерівні покоси та огріхи з покрученої трави.

І тільки тепер, згадуючи Андрія Івановича, я зрозумів, що в косінні отави є певна філософічність. Надто коли прочитав рядки Якова Савченка, цього майже забутого поета-символіста, ровесника Павла Тичини, репресованого й розстріляного ще наприкінці тридцятих.

Упав мужик на торішніх покосах:

*Аж сто зірок цвіте!
Глянув: — Христос отаву косить
І в копиці кладе.
Глянув прострелений: хто се?
Чи то ти, мій синочку, чи ти, Христосе,
Обірваний, босий?*

Вірш «Христос отаву косив» написано в 1918 році. Тоді ж створено і поему Олександра Блока «Дванадцять», яка закінчується рядками «В белом венчике из роз — // Впереди — Исус Христос». Близькість теми вражаюча. Однак поема росіянина Блока стала класикою, а вірш українця Савченка відомий лише фахівцям...

А ще отава холодна: від ночей, що стають щоразу довшими, від туманців над долиною, від обважнілих ранкових рос. Холодна, неначе тони фарб на палітрі художника. Такого талановитого художника, яким був мій товариш Федір Кравчук. Він ніколи не малював отаву, але так майстерно клав на полотні холодні кольори, немовби то була справжнісінька отава. На жаль, він помер, коли йому тільки пішов 58-й рік. Помер наприкінці серпня, коли косять отаву...

Вересень 2012 р.

Каверзні запитання

Справжні дива з цими каверзними запитаннями. На одні з них, при-міром, «Звідки беруться діти?», є дві відповіді: «Знаходять у капусті» чи «Лелека приносить», на інші — немає жодної. Скажімо, і це вже не жартома, чому на дощ сняться покійники?

У мене у дитинстві, звісно, не було друзів, які так рано стали на суд перед Богом, і я лишив поза увагою мамині слова про те, що на дощ наснилася сусідка — баба Секлета, яку поховали пізньої осені, чи померлий перед Паскою дід Антон... І лише згодом, після трагічної загибелі товариша студентських літ і після смерті батька, я зрозумів, що таки це правда. А тут ще знайшов і зізнання Тараса Шевченка. У «Щоденнику» за 9 липня 1857 року він записав: «Бачив у сні покійного

Аркадія Родзянка в його Веселому Подолі, біля Хоролу... Розбудив мене дрібний, тихий дощик...»

Чому ж вони сняться на зміну погоди? Хто відповідь — езотеристи разом з окультистами, священики чи справжня наука?

Років із десять тому ночував я в одному з містечкових готелів і почув від сусіда по номеру ще одне непросте запитання. Вже літній чоловік пізно ввечері повернувся з ресторану добряче напідпитку, ще з собою пляшку коньяку приніс і був, звісно, балакучим. Але в цьому розп'ятуванні я відчув щось правдиве, щось таке, про що він нікому ще не казав.

— Знаєш, коли я був маленьким, наша сіра кішка привела кошенят. І батько в одного з них, який залишався при кішці і виріс у красивого kota, відрубав назавтра трішечки хвостика... Піввіку пройшло, а я й досі себе питаю — навіщо він це зробив? Щоб довгий хвіст не ріс? Щоб мишей краще ловив? Для чого?

— Чому ж ви пізніше у батька не спитали?

— Ех... Чи до того тоді було. Та й рано вирушив із дому. Завербувався аж на Далекий Схід. Працював шахтарем, мив золото. Рідко приїжджав до батьків, а як приїжджав, то все злилося в один день — зустрічі, п'ятики... Тепер мешкаю у Владивостоці, маю дітей, уже дорослі онуки, нормальна пенсія... Ось, певно, останній раз приїхав. У селі вже немає рідні, зустрів тільки однокласника — дрімучого діда. Радісна була зустріч. Коли ж спитав навіщо кошенятам обрубують хвостики, той подивився на мене так, наче я з глузду з'їхав. Спитав іншого — тільки знизав плечима. А я, може, і летів заради цього тисячі кілометрів... Прикро, що й Україна втрачає народні звичаї...

Прокинувся я рано, відкрив очі і мій сусід по номеру:

— Вибач, що наговорив тобі вчора багато. Але спитай у когось, ти ж в Україні, то у нас кацапи нічого не тямлять. Навіщо кошенятам?... Добре! А я ще трохи посплю... Поїзд на Москву тільки через п'ять годин...

Жовтень 2012 р.

«Льоновий трудовень»

Це було десь в останні роки існування Радянського Союзу. Незадовго до Покрови їхали ми з нашим фотокором Валерієм Інютіним до Городні. Надворі вже холодно, осінній вітер низько над землею ніс свинцеві дощові хмари, а на обрії, за смугами молодої зеленої озимини, в позолоті сторожко стояли ліси. Справжня серединна польська осінь! І ось перед Седневом ми побачили картину, яка в моїй пам'яті й понині...

На полі колгоспниці підіймали льонотресту. У куфайках, у теплих картатих хустинах, вони в'язали задубілими руками пучки льону, лаштували їх по кілька в бабки... Перед кожною жінкою — довга, аж до кінця поля, пасмуга поруділого льону... Яких же треба зусиль, щоб його підняти, скрутити на такому студені перевесла з того ж таки льону і зв'язувати в пучки-снопики. Та це ще не все...

Цих жінок... малювала така ж кількість (мабуть, до десяти душ) майстрів пензля, котрі в цю дивну пору мешкали в Седнівському Будинку творчості художників. Тепло вдягнені, закутані вовняними шарфами, в модних тоді беретках, вони стояли на узбіччі траси перед мольбертами, і під їхніми фарбами на їхніх же полотнах з'являлися і позолочені ліси, і юна зелень озимини, і, звісно, на передньому плані, згорблені колгоспниці, за якими, мов маленькі циганські намети, виростали бабки...

Де ще знайдеш подібний сюжет!

Художники, переважно столичні, вирвавшись на пленер, натхнено творили, а ці жінки заробляли свій нещасний «льоновий трудовень». Із розповідей матері знаю, що за нього платили найбільше, а в кінці року ще й преміювали — і не збіжжям, а карбованцями. Одначе, дивлячись на колгоспниць, мені враз стало соромно — і за цих художників, і за чоловіків тих колгоспниць, які, зачинившись в натопленій артільній майстерні, уже, мабуть, зранку хильнули самогону, і за нашу колгоспну систему. Згадалась і фраза Сталіна, яку свого часу писали на плакатах — «Женщины в колхозах большая сила». Звісно, «велика»...

Коли ми порівнялися з художниками, Петро Тризна — водій нашої старенької редакційної «Волги», що давно вже відслужила в обкомі

комсомолу, пригальмував, але я кивнув: мовляв, поїхали далі, ще й ми, троє мужиків, будемо спостерігати, як не розгинаються спини у цих жінок. Та вже дощ почав сіятися...

Жовтень 2012 р.

Хлопці із Брехунівки

Невеличке село Олександрівка Друга, що на Ріпкинщині, колись звалось Брехунівка. Либонь, той, хто заснував його, поставивши серед лісу маленьку хатинку з солом'яною стріхою, був неперевершеним брехуном чи просто підбрехачем, теж немалим. Одначе історія спільно з фольклором, за давниною літ, про те вже ніколи не скажуть...

Але тут дещо про інше... Почуття неправди, сказаної тобою, загострюється ще в дитячому віці. Я ж у цьому віці був страшеним хвальком. Одного разу перед старшими друзями заявив, що був записаний торік у класному журналі першим. На що п'ятикласник Мишко розреготався й мовив: «Брехуняка ти, Вовчику! В журналі записують учнів за алфавітом... І ти ніколи, судячи з твого прізвища, не будеш першим». Мишко, вибачайте, Михайло Тихонович, нині великий чоловік у великому місті, й тоді був найграмотнішим між нас. Звичайно, він цю придибенцію зі мною, мабуть, відразу забув. Я ж запам'ятав на все життя і вже більше не обманював... І не терплю, коли довкола мене крутять хвостом, «заливають» не-світню ахінею.

Може, через це я не можу тепер дивитися телевізора. Адже там такі солідні хлопці в піджаках, білих сорочках та при краватках для того, щоб подепутатствувати, таку локшину на наші вуха вішають! Якби справдилося все, що вони обіцяють, то Україна була б найщасливішою країною у світі. Але чомусь ні молочних рік, ні масляних берегів немає в наших палестинах. То, може, місце тим брехунам у Брехунівці? Але такого села вже давно немає...

Листопад 2012 р.

Молоко

з антонівкою

Смачненьке у моєму дитинстві — то молоко. Із чорним хлібом, на свято із теплими коржиками, спеченими мамою в печі, а ще з антонівкою — холодною, влєжаною в соломі і внесеною пізньої осені до хати. Приносила це молоко руденька корівка з білою плямою на лобі і сумними, але мудрими очима.

Десь тоді, певно, у другому класі, нас повезли на екскурсію до Чернігова. Вже забулося, що нам показували, але запам'яталася школа (тоді найбільша споруда на П'яти кутах), де нас пригощали склянкою молока із маленькою «міською» булочкою. Я був, напевно, голодний і одразу випив молоко, заїдаючи теплою булочкою. Молоко здалось мені теж «міським», не таким смачним, як удома.

Запам'ятався і випадок із солдатської служби. Ми з товаришем зайшли у гаштет, щоб випити пива, але там ще й продавали... молоко (тільки у німецьких пивбарах додумалися до такого!) Ми ж його не смакували майже рік. То й замовили і випили аж по три склянки, під недоброзичливі погляди таких же радянських солдатів, як і ми самі.

Нині живу біля тієї школи і, проходячи повз неї, згадую, як пив молоко не із чашки, як вдома, а із склянки...

А кілька років тому в нашому кварталі стали привозити молоко із моїх рідних місць. Чоловік виймає трилітрові банки з багажника і ставить на стіл, дружина продає, а він обходить будинки, час від часу зупиняється і протяжливо кричить: «Ма-ло-ко!» На всіх банках є своя цифра, і постійні покупці вже знають, що брати. Колись ми теж купляли тут молоко, і дружині сподобалася банка під номером, здається, 75. Коли я спитав, звідки воно, то жіночка сказала, що із найвіддаленішого хутора. Тих людей, що там живуть, я вже не знаю. Але там справдешні zalivні луги, торфовища і молоко дуже хороше.

Але оте неквапливо-тягуче «Ма-ло-ко!», що ріже нашу мову, що нічого не знаю про господарів тієї корівки, яка дає смачне молоко під номером 75, віддаляють мене від торгашів-земляків, і все частіше бачу сумні очі нашої Лиски та її запаху це молоко.

Не люблю ні пастеризоване, ні стерилізоване, ні вітамінізоване, ні білкове, ні ще якесь там молоко... А ще живе в мені переконання, що найгірше молоко дають колгоспні корови. Але їх, колгоспів, уже давно немає...

Листопад 2012 р.

Презентація

Презентація, або по-нашому представлення книг, — найпопулярніше нині слово серед письменників. Особливо восени, після літньої спеки, коли падає золоте листя, мов сторінки тільки що віддрукованих книг, новітні поети і прозаїки чомусь навперебій мізкують, як провести те дійство. В моєму щоденнику на цей місяць заплановано аж чотири презентації, на які я запрошений.

«Не буде презентації — ніхто не знатиме, що у тебе вийшла книжка, — хвалився мені молодий поет. — А так напишуть у газетах, покажуть сюжет на телебаченні, та ще скажуть про тебе хороше слово, вручать тобі квіти». «Авжеж, — кажу, — і хороше слово, і квіти — то добре», а сам мовчком згадую жартівливого віршика «На презентації» Петра Сороки:

*Не шкодували похвали,
Словесну патоку лили,
Рівняли аза з Еліотом.
А як розсілись за столи
І добре очі залили,
Зрівняли бідного з болотом.*

Як правило, чим бездарніший письменник, тим більше на таких презентаціях його захвалюють, змушують школярів читати його недолугі вірші, підкреслюють, що це п'ята, десята чи двадцята його збірка — ніби це так важливо, ніби чим більше він видасть книг, тим значніше посяде місце в літературі. Як тут не згадати Волта Вітмена, який став класиком американської і світової поезії всього за одну збір-

ку — «Листя трави». Більше того — до представлення книжки такого письменника готують номери художньої самодіяльності. А нещодавно, як мені розповіли, перед початком презентації книженції пристаркуватого графомана розважав публіку навіть військовий духовий оркестр.

Є вже і «шанувальники літератури рідного краю», які приходять на ці заходи, щоб взяти дармову презентаційну книжку, хоч не завжди це вдається — видання стали останнім часом продавати. Завершується презентація фуршетом, на який запрошуються тільки знайомі автора...

І все ж я ніколи не був на презентаціях чернігівців Дмитра Іванова та Олени Мамчич... Знаю і ставлення цих талановитих поетів до презентацій — вони їм не до душі, а їхні книжки і так читають. Знаю й інше — ніколи не представляв, так, як це робиться нині, свого «Кобзаря» Тарас Шевченко, не презентувались ні «Вечори на хуторі біля Диканьки», ні «Тарас Бульба», ні «Мертві душі» Миколи Гоголя, але ці автори стали першорядними класиками. Не знали такого слова, як презентація, і поет Василь Симоненко та прозаїк Григорій Тютюнник, без яких нині не уявити української літератури.

А проте є у презентаціях щось тепле, людське. Ну як не розділити радість виходу книжки, над якою письменник (справжній письменник!) так довго працював, шукав меценатів... Одержати від нього довгоочікуване видання з автографом... Поспілкуватися з друзями... А якщо тебе запросять і на «шосте питання», як колись говорили, то така презентація надовго запам'ятається.

Листопад 2012 р.

Порощизна

Його марно шукати у словниках, але таке слово є — лише один раз воно згадується в «Люстрації м. Остра і Остерського староства» під 1552 роком. Серед грошових та натуральних повинностей місцевих бояр, міщан і селян була й порощизна: по першій поросі їхати зі старостою чи його слугами на триденне полювання. Виїздили аж у поля за річку Трубіж, у Слуків заїзд, у Минкову Луку чи в Яселок, що за сім миль від Остра.

Можна тільки уявити ті лови, коли вранці десятки мисливців, розтинаючи ранкову тишу молодечим улюлюканням, під гавкіт і гвалт гончаків несуться на санях по пухкому першоснігу, що вкрив, ніби білим хутром, землю, яка вчора звечора була осіння. Ці чоловіки ще не звикли до снігу, як не звикли й звірі: їхні безладні сліди — від оленя, вепра, вовка, зайця, лисиці до куниці та миші — скрізь... Але звірів поки що нема. І бачиться вже не Приостерщина, а Голландія.

Авжеж, написана в 1565 році картина Пітера Брейгеля «Мисливці на снігу». Між всесвітньо відомим полотном і нікому не відомою нашою порошизною, крім одного часу, є ще багато спільного. Це і врочисте відчуття молодого снігу, і безкінечна далина, що враз відкрилася, і сама вічність, що промовляє до тебе не трагізмом, не іронією, а ідилією та гармонією.

Згадаймо: копія цієї картини голландського художника висить і в кают-компанії космічного зорельота у фільмі Андрія Тарковського «Солярис». Як продовження вічності... А нещодавно вийшла книжка поезій нашого земляка Кості Москальця, що так і називається «Мисливці на снігу». На обкладинці, звісно, картина Брейгеля. Талант цього поета теж тягне на вічність.

Проте існують незримо дві принуки, що змушують, ось уже майже півтисячоліття, і радіти, і печалитись. Печалитись тому, що ось-ось має пролитись на білий сніг червона кров звір'я. Для тодішніх наших предків був вибір: «Кгда не идут у ловы, откупаючися от того, дают старосте порошизны 3 копы грошей...» Для нас же такого вибору немає...

Листопад 2012 р.

«Хай ще зозуля кує...»

Від моєї домівки цей музей найближчий — за якихось триста метрів. І не просто музей, а аудиторія-музей імені Петра Зуба. В ній навчаються студенти Чернігівського педуніверситету, а зі стін, зі стежків дивляться рідкісні фото, тексти пісень і ноти, картини, книжки його поезій і прози...

Незвичайною людиною був Петро Григорович: композитор і співак (ним написано понад сто пісень, чимало яких вже давно стали народними), непересічний художник і, звісно, письменник (пам'ятаю, як цікаво розповідав він мені про семінари молодих літераторів, де познайомився з такими ж юними поетами Дмитром Павличком і Борисом Олійником; тоді ж, наприкінці 50-років, на його вірші композитор Микола Донець написав пісню «Закохалися», яку співала вся Україна; не без гордості згадував Петро Григорович і про те, що на його рідній Полтавщині ось вже піввіку позивними обласного радіо є мелодія вальсу на його слова).

Знали його і на Полтавщині, і, звичайно ж, на Чернігівщині, де не було, здається, такого села, де він не виступав. Знали і мої покійні батьки, особливо мати — серед багатьох поетів, які приїздили зі мною в село, вона чомусь найбільше запам'ятала отого веселуна-жартуна з баяном.

43 роки віддав Петро Григорович педуніверситету, обіймаючи посади викладача і доцента кафедри музики і співів, майже два десятиріччя очолював її, а останнім часом працював на кафедрі естетичного виховання. Саме викладачі цієї кафедри на чолі з Тетяною Дорошенко і створили музей в аудиторії №127.

Уже три роки, в день народження Петра Зуба, збирається тут поважне товариство. Згадками про нього ділилися і співали його імениті учні — народні артисти України Лариса Роговець і Василь Нечепа, а народний художник Володимир Ємець подарував музею портрет свого давнього товариша.

Людно було в музеї і цього року — на 80-літньому ювілеї Петра Григоровича. Знову ожили спогади: і про талановитого педагога та організатора художньої самодіяльності, і про чисто людське — любив він з друзями і випити по чарці, любив і по-парубочому задивлятися на молодих жінок, хоч багато літ вірно кохав свою дружину Тетяну Романівну. Поети читали присвячені йому вірші і, звісно, лунали його пісні. Чомусь згадався рядок приспіву однієї з них: «Хай ще зозуля кує...» Рядок, який я знаю чимало років. Немов про себе він так сказав — і лірично, і по-філософськи точно: зозулі кують на довгі літа — понад життям, понад вічністю.

Запам'яталися і слова колишнього Генерального консула України в російському Санкт-Петербурзі, а нині викладача педуніверситету

Миколи Рудька: « Я випадково довідався про цей вечір... А скільки друзів Петра Григоровича не знали і не прийшли... А проте його ім'я давно вже вийшло із стін нашого університету і стало частинкою української культури, і ми це повинні пам'ятати, давайте не соромитися його слави...»

Петро Зуб пішов у засвіти п'ять років тому, і сьогоднішні студенти знають про нього лише за спогадами. І спогади ці, як і оте пророче кування зозулі, продовжуватимуться у наступних наших поколіннях. Отже, і музей існуватиме...

Листопад 2012 р.

Поцуплена філуменія

Звичайно, такого слова, як «філуменія», я, тоді школяр-п'ятикласник сільської восьмирічки, ще не знав. Та й саме слово «колекція» було розмите в моїй дитячій уяві. Просто збирав сірникові етикетки, як і більшість моїх друзів.

Збирати ж було що... Сірникові коробки виготовляли не картонні, а шпонкові, тобто з найтоншої фанери, і етикетки наклеювалися — за потреби їх можна акуратненько відідрати. Та найголовніше — широкий вибір цих наліпок. В одному магазині можна відразу купити коробки сірників (по 1 копійці кожну) з різними етикетками. Отже, ми, школярі, збирали не лише колекцію, а й своєрідну енциклопедію. Щоправда, з білоруським нахилом, бо Україна тоді не мала жодної сірникової фабрики, сірники нам везли з сусідньої республіки — з Борисова, Гомеля та Пінська.

Тож ми достеменно знали пам'ятники Мінська і Бреста, знали, що там виходили газети «Звезда», «Колхозная правда» і «Червона змена», що є там і їхні класики літератури Янка Купала, Петрусь Бровка, Янка Бриль (хоч тоді ж, пам'ятається, була і серія «Українська книга» — з «Дорогою ціною» Михайла Коцюбинського, з «Вершниками» Юрія Яновського, з «Юрком Круком» Петра Козланюка, з вибраними творами Михайла Старицького і Юрія Федьковича), що найкращі годинники — це мінський «Луч», найпотужніший автомобіль — МАЗ із білоруським зубром по боковинах капота.

Ми також знайомилися з вітчизняними мандрівниками і станціями Московського метрополітену, з радянськими літаками, народними музичними інструментами та іграшками, породами собак і співочими птахами, і, певна річ, із підкорювачами космосу — від «зоряних псів» Стрілки і Білки до перших космонавтів, з новобудовами і семирічки, і п'ятирічки... Читали рекламу, скажімо, таку — «Тот, кто кофе утром пьет, никогда не устает», «Консервированная кукуруза — превосходное готовое блюдо», «Он вам поможет не раз — простой и надежный прибор — керогаз», «Зелёное золото — лес сохраняй, горящий окуроч в лесу не бросай!», «Сберегательные кассы помогают трудящимся правильно строить свой личный бюджет», «Сейте люпин на корм и удобрение»...

Я зібрав близько ста етикеток. І щоб вони не губилися, зранку взяв чистий зошит на дванадцять аркушів (коштував він 2 копійки), пішов за хату, знайшов на вишні клей і ним прикріпив наліпки до сторінок у клітинку. З таким ось саморобним клясером пішов до школи — на другу зміну. Був весняний день, ми сиділи на лавці перед школою і дивилися мій альбом. А потім задзеленчав дзвоник і я сховав зошит до сумки. Про зошита з етикетками я згадав тільки наступного дня, але його ніде не було. Не знайшовся він і до сьогодні...

Про долю того зошита я довідався майже через півстоліття, на зустрічі однокласників. Микола, як єдиний свідок, зізнався: «Його у тебе вкрав Петя... Я тобі так довго не казав, бо знав, як ти переживаєш...»

Петро був найнещаснішим хлопцем нашого класу — погано вчився, бідував, бо жив тільки з матір'ю у старенькій хаті. Після восьмого класу ми не бачили його: поїхав десь далеко, нині, кажуть, мешкає у великому сибірському місті, і я б його ніколи не пізнав. Гадаю, що про ту крадіжку він уже не пам'ятає, та й я рідко згадую: подумаєш — якійсь там школярський зошит з дешевими наліпками; стільки років минуло, в тебе не зошит, а все життя твоє, образно кажучи, обікрали... Як людина, я йому давно вже пробачив, а як невдаха-колекціонер — ніколи...

Грудень 2012 р.

Страсбурзький пиріг

При згадці про цю смакоту в моїй уяві постають рядки Пушкіна з його роману у віршах «Євгеній Онегін». Ось як вони звучать у перекладі Максима Рильського.

*І трюфлі, розкіш юних днів,
Французьких гордість кухарів,
І страсбурзький пиріг пашистий
Між сиром лімбурзьким живим
І ананасом золотим.*

«Пиріг пашистий» уперше в 1782 році «випік» з паштету з гусячої печінки кондитер Жан-П'єр Клоз зі Страсбурга і відразу прославився — до сьогодні його пиріг є найвишуканішим делікатесом. З Франції до Петербурга, у часи «Євгенія Онегіна», його привозили в «консервах», тобто в герметичній упаковці, де пиріг заливали товстим шаром смальцю. І коштував він страшенно дорого.

У провінції місцеве панство навчилося готувати пироги зі сливами (такі, що й за вуха не відтягнеш), які теж чомусь звалися страсбурзькими. І ця традиція збереглася до наших днів.

Якось мені довелося писати про конференцію з відродження дворянства, де, звісна річ, переважали нащадки дворян. Проходила вона в невеличкому «дворянському гнізді», що дивом збереглося на околиці міста, і його господиня, після офіційної частини, запросила нас на веранду — на фуршет. Окрасою столів був страсбурзький пиріг зі сливами за рецептами її прабабусі — всім по маленькому шматочку.

За келихом грузинського «Цинандалі», за приємною розмовою ми залишили шматочки «страсбурга» на потім... І раптом до нашого столу підійшов молодий чоловік. Спершу забрав із тацею наш пиріг, а потім лукаво пояснив: «Ви не їсте, а моя жінка вже три шматочки скуштувала». Мої сусіди, чоловіки й жінки, пагінці колись знаних родів Булавок, Лукашевичів, Сологубів, Красовських, на мить втратили мову... А потім, кожен для себе, раптово пригадали, як цей молодик ще годину тому розповідав про геройські вчинки прадіда — біло-

гвардійського офіцера, котрий захищав Крим від більшовицької орди, щось розмірковував про честь, гідність і совість як моральні принципи дворянства. А за іншим столиком жінка зухвалого «нащадка» того офіцера вже вминала останній шматочок нашого пирога.

Вже вдома я почав шукати відповідь на те, що сталося... Перш за все — в російській класиці, адже чи не всі її творці були дворянської крові — і Пушкін, і Лермонтов, і Грибоєдов, і Тургенєв, і Герцен, і Некрасов, і Лев Толстой, і навіть наш шляхтич Гоголь, котрий вважав дворянство кращою частиною нації. І, нарешті, знайшов, у Герцена, у «Минулому і думках»: «Різниця між дворянами і дворовими така ж мала, як і між їх назвами...» Авжеж, колись дворяни були слугами князів, королів, царів...

А ще пригадалось мені «манія» дворянства, добре відома по іронічних п'єсах Мольєра «Міщанин-шляхтич» і Карпенка-Карого «Мартин Боруля»... Спливло й ім'я Жана-П'єра Клоза — він теж, за «винахід» страсбурзького пирога, одержав дворянство. І мав, очевидячки, моральну й культурну зверхність над нами, посполитими, більшу, ніж деякі дворяни нинішні.

Грудень 2012 р.

У Римі, в кав'ярні «Греко»...

Про генделики, що відкривалися в Чернігові у 90-ті роки, можна писати захоплюючу повість чи навіть роман. І не тільки про Чернігів, а й про всі українські міста і села, де тоді, як гриби після дощу, виростали шинки і корчми, трактири і бари, кнайпи і пивниці та інші наливайки, де, вибачте за тавтологію, наливали нашому братові усміхнені молодиці чарчину низькопробної горілки. Нині майже всі вони закриті.

Закрите кафе «Мрія» на проспекті Перемоги, поблизу видавничого комплексу, де розташована більшість редакцій. Колись тут був найдальший закуток продуктового магазину, в якому продавали рибу, але купувати заморожений кістлявий хек та солону кільку чернігівцям не дуже хотілося, і приміщення зрештою відділили під кафе. І від-

разу воно стало людним — тут наливали і каву, і чай, і, звісно, щось міцніше.

Уподобали це місце й ми, журналісти. Заходили і в обідню пору, й інколи після роботи, запрошували сюди друзів. Сподобалося кафе своїм затишком та чистотою і відомим київським поетам Олексію Довгому та Миколі Мірошниченку, їхньому російському колезі Владимиру Сорочкину, який нині очолює Брянську письменницьку організацію...

Але змінимо реалії і перенесемося подумки до Риму, в кав'ярню «Греко», що запрошує обожнювачів запашного напою аж із 1760 року. Свого часу там смакували кавою і вели задушевні розмови з друзями Гете і Шопенгауер, Байрон і Шеллі, Ліст і Вагнер, Брюллов і Чайковський, Герцен і Тютчев, Шаляпін... Микола Гоголь тут дописував «Мертві душі».

Певно, не всі вони були за життя знаменитостями. Це вже нині на стінах кав'ярні їхні портрети та автографи, серед яких і гоголівське факсиміле з листа до товариша Петра Плетньова: «Про Росію я можу писати тільки в Римі, тільки там вона постає мені вся у своїй громаді...» Кав'ярнею пишаються не тільки її власники, а й уся Італія, хоч серед цих знаменитих завсідників — жодного італійця. Вміння шанувати в цій країні минувшину, яка б вона не була, для нас дуже повчальне.

Адже ми вже ніколи не знатимемо, де століття тому зустрічався Михайло Коцюбинський з Борисом Грінченком (не тільки ж у себе вдома), де чаював з коханкою Шурочкою Аплаксіною. А через піввіку Євген Гуцало та Володимир Дрозд, тоді ще молоді журналісти, щодня обідали в ресторані «Десна», де замовляли фірмову страву тамтешніх кухарів — величезну, засмажену під колір скрипки Паганіні, відбивну зі свинини, обов'язково — на кісточці. «Відтоді я більш ніде не смакував таким делікатесом, ні в Україні, ні за рубежем», — ділився зі мною спогадами Євген Пилипович. Ресторану «Десна» там, звичайно, теж нема...

Про «Мрію» ж помовчимо — в ній тепер магазин «Вічна пам'ять», куди рідко заходять мешканці. Та краще б до нього взагалі не заходити...

Лютий 2013 р.

Мадам Франція

Символом Парижа, а отже — і Франції, для мене є не Ейфелева вежа (це як для Києва «кльопана баба» на схилі Дніпра, для Чернігова — пішохідний міст над Десною), а вісімсотлітній Нотр-Дам де Парі, по-нашому — собор Паризької Богоматері. Цього «старого короля наших соборів» майстерно описав у романі, що так і називається — «Собор Паризької Богоматері», класик французької та світової літератури Віктор Гюго.

Є в цьому романі і образ іспанської циганки Есмеральди. Вперше побачивши її, філософ і поет Гренгуар «був настільки зачарований видінням, що в першу хвилину не міг зрозуміти, хто ця дівчина, — людська істота, фея чи ангел»; можливо, «це саламандра, це німфа, це богиня, це вакханка з гори Менад!»

«Мадемуазель», тобто дівчина, завжди асоціювалося у французів, як і в усій культурній Європі, з юною незаміжною панянкою. Так зверталися й до Есмеральди, у німця Гофмана є «мадемуазель» де Скюдері, в українця Володимира Винниченка — «мадемуазель» Сніжинка... Всіх, навіть класичних, творів не злічити. Та ось лихо...

Минулого року французький уряд в офіційних документах заборонив звернення «мадемуазель», тож дівчину, навіть школярку-підлітка, слід називати «мадам», тобто жінкою. Нововведення вінчає довгу боротьбу феміністичних організацій із дискримінації незаміжніх дівць (нещасливі посестри мадемуазель Мішоно з роману Оноре де Бальзака «Батько Горіо»): бачте, деякі француженки ображаються на підозру в їхній незайманості, їм доводиться червоніти перед чоловіками, котрі, либонь, уже помітили їхню самотність. Феміністки перемогли й у змаганні за те, щоб офіційно писати не «дівоче прізвище», а «прізвище, дане при народженні»...

Отже, прощай, чарівне та поетичне слово «мадемуазель», яке ще не викинули зі свого лексикону люб'язні чоловіки, і зрештою — прощай, класика. Хоч вона ще довго-предовго житиме...

А нещодавно національні збори Франції схвалили першу статтю закону, що дозволяє гомосексуалістам вступати у шлюб і всиновлювати дітей... Як кажуть в Одесі — приїхали!

Своїми роздумами про ці дивні ненаські «реформи» поділився зі знайомим — сільським учителем. Той якусь мить подумав і тяжко зітхнув:

— От клятї французяки... Нам би їхні проблеми...

Березень 2013 р.

Попереду їхав Мачерет...

Одеських візників, передовсім биндюжників — перевізників промислового товару, уславив Ісак Бабель. Той, хто читав його твори, певно, надовго зберіг у пам'яті колоритний образ Менделя — батька знаменитого короля місцевих нальотчиків і рекетирів Бені Крика.

Чернігів не Одеса, але уявити його таким, яким він був сотню років тому, просто неможливо без візників, без отих їхніх карет, фаєтонів, дροжок — єдиного на той час у місті пасажирського транспорту.

Візники були об'єднані в централізовану організацію, яка обирала свого старосту, котрого потім затверджувала міська дума. На грудях старости сяяла овальна латунна бляха, що засвідчувала його посаду, а отже, й чималу владу над колегами.

Встановлювала міська дума і розцінки за послуги. Скажімо, година користування парокінним екіпажем коштувала 45 коп., однокінкою — 30 коп. Тож від центру Чернігова до залізничного вокзалу, що був розташований тоді по той бік Десни, без речей можна було доїхати відповідно за 30 і 20 копійок. Недешево, адже пшенична хлібина коштувала 3,5 копійки, а курка на базарі — 35-40 коп. У святкові дні, тобто на Різдво і в перший день Великодня, такса зростала у 2,5 разу. Дорожче коштували й нічні прогулянки. В обов'язки візників входило суворе дотримання «технічного стану» транспорту, облаштування його ліхтарями в нічний час, ввічливе спілкування з пасажирами.

Траплялися й порушення законів візницького цеху. Проте тих, хто любив на службі перехилити чарчину чи вилаяти пасажира, карали. У переважній же більшості чернігівські візники були людьми вихованими, чемними і побожними. Скажімо, в 1897 році, про що писала газета «Черниговские губерньские ведомости», на їхнє замовлення відомий

чернігівський художник Іван Рашевський намалював ікону святиителя Феодосія, яку вони встановили в кафедральному Спаському соборі.

Останніх візників наприкінці 20-х років позбавив роботи... авто-транспорт. Цікаву розповідь про одного з них я знайшов у ще не опублікованих спогадах Юрія Григоровича — внучатого племінника українського поета Миколи Вербицького. Йдеться про початок тих же 20-х років:

«...Прибув пасажирський поїзд. Нам назустріч їхав Мачерет. Він мав, мабуть, найкращого в місті коня. Мачерет був власником, а точніше — орендатором найпрестижнішого в місті готелю, що називався «Гранд-отель».

Як візник він виїздив тільки на замовлення. За національністю був євреєм, але ще до революції вихрестився у православ'я. Він носив невелику роздвоєну, мов смола, чорну борідку, що закривала більшу половину обличчя. Дуже нагадував оспіваного в піснях ямщика.

Гордо сидів Мачерет на козлах розкішного фаетона, стримуючи зеленими віжками стрімкого жеребця. Вихором промчав він мимо нас, і лише потім, хвилин через п'ятнадцять, їхали решта візників.

Цього Мачерета в сорок другому році німці розстріляли тільки за те, що він єврей...»

Така ж сумна доля, як бабелівського Менделя Крика...

1998 р., березень 2013 р.

Діоген чернігівський

На 74-му році життя не стало Святослава Хрикіна. Поета, художника, краєзнавця... Інтелігента з великої літери. Просто хорошої людини. Попрощатися з ним прийшли й українські та російські письменники, як ось Дмитро Іванов та Олена Мамчич, Михась Ткач і Гузель Черниш, Микола Лелюк та Олена Грицюк... І композитор Микола Збарацький, і директор художнього музею Ірина Ральченко... Прийшли робітники та службовці заводів, на яких понад сорок років працював небіжчик — спершу токарем, а потім художником-оформлювачем. Зачитано лист-некролог від голови творчої спілки «Конгрес літераторів України»,

почесним членом якої був Святослав Хрикін, а заразом і генерального директора музею Тараса Шевченка у Києві, члена гуманітарної ради при Президенті України Дмитра Стуса.

Для мене Святослав Хрикін, відтоді коли я старшокласником уперше відвідав літстудію при газеті «Деснянська правда», завжди був уособленням російської поезії в Чернігові. Ім'я Святослава Хрикіна асоціювалося з пошуками та відкриттями в ній. Саме йому та ще Ользі Афремовій, у майбутньому викладачці Літературного інституту в Москві, вдячний за те, що відкрили невідомого й забороненого ще тоді поета Йосипа Бродського, правильніше — дали почитати на одну лише ніч півсотні сторінок (п'ятий чи шостий машинописний екземпляр) його віршів.

Тоді, у 70-80-ті роки, російським поетам у Чернігові просто неможливо було видати книжку. Тому зі щирою заздрістю дивилися і Майя Богуславська, і Фелікс Спиридонов, і та ж Ольга Афремова, і ще з десятків їхніх колег на Станіслава Сенькова та Івана Любчика, котрі якимось чином вже мали свої тоненькі, як тоді казали, перші ластівки. Розчарувався щось видати окремою книжкою і Хрикін. Ось і віддав рукопис мені: «Ти молодший, отож збережи... Може, колись випаде можливість опублікувати...» Я не раз, уже в часи незалежності України, говорив йому про ті вірші, а він відповідав: «Ще не пора...»

Йому і справді було не до своїх віршів... Відкрив запізнілого, вишуканого поета Срібного Віку, чернігівця Ігоря Юркова, котрий аж ніяк не вписувався в художню прямолінійність 20-х. Книги цього поета, підготовлені Святославом, стали значною подією в літературному житті Росії та України, а відомий письменник Дмитро Биков опублікував у журналі «Огонек» хвилюючий нарис і про Юркова, і про Хрикіна. У 90-ті роки у власному «самвидаві» з'явилися тоненькі збірочки чернігівських поетів, починаючи від Ігоря Юркова і Петра Пиниці — товариша Святослава Хрикіна... Видав, зрештою, том «Русская поэзия Чернигова (двадцатый век)». Аж шістьдесят імен у ньому! Нарешті, п'ять років тому, вийшла справжня книжка — книжка вибраних поезій «Жертвенный камень», один із рукописів якої ще й досі лежить на горіщі моєї дачі.

Востаннє я спілкувався зі Святославом Євдокимовичем на вечорі пам'яті поетів Кузьми Журби і Дмитра Куровського в музеї М. Коцю-

бинського. У грудні минулого року. Ми сиділи поруч, і він скаржився на слабе серце: навіть підійматися сходами на п'ятій поверх, додому, коштує чимало зусиль... А потім виступав, згадував тепло про Дмитра Мусійовича...

Він був схожий на давньогрецького мудреця Діогена — вже без отих кучерів, які я ще застав, з величною сивою бородою. Таким він і залишиться в нашій пам'яті.

Березень 2013 р.

Кленовий сік

Десь у четвертому класі ми весело провели весняні канікули. Весь тиждень ходили до Неданькового лісу, де вже зацвіла сон-трава, схожа на маленьких курчаток, а з беріз капав прохолодний сік. Ми смажили на вогнищі маленькі, загорнуті в чистий папір зі шкільних зошитів, шматочки сала, проткнуті загостреними паличками, тільки що вирізаними з верболозу, запивали наш нехитрий підобідок березовим соком і мріяли, що невдовзі настануть літні вакації — аж три місяці, коли можна буде вволю накупатися і смажити вже не сало, а тобою виловлених у річці й пічкурів, і плотвичку, і йоржів, а якщо кому пощастить, то і щуку.

Додому поверталися надвечірком, не з порожніми руками — хтось додумався до глиняного глечика, а правдивіше – до його горловини, прив'язати вірьовочку, і ми, тримаючи за ту вірьовочку, несли у глечиках сік.

Володька з нами не ходив, бо в його дворі ріс клен, із якого Володьчин батько, колгоспний бухгалтер, пропустив сік. Але тим соком Володька нікого не пригощав, тож нам його ще дужче хотілося. Бо ж, як казали старші хлопці, він набагато солодший, ніж березовий.

Та що там кленовий сік... Через місяць, якраз на першотравень, Володька промчав вигоном, де зібралось все наше хлоп'яче товариство, на новенькому велосипеді. То був не просто велік, то був дитячий велік, іще не бачений у нашому селі — ніжно-зеленого кольору, з написом на рамі «Орлёнок». Ні тоді, ні пізніше Володька так і не дав нікому покататися на ньому.

Згадав же я про Володьку не за кленовий сік і не за той дитячий велосипед, який тоді снівся, мабуть, кожному з нас, а за те, що він нікого не запрошував до себе додому. Це тепер так просто і легко сказати: я не був у сусідньому магазині, де продають телевізори, бо їх в мій вже три і всі набридли до опупіння, ніколи не заходив до страхових компаній — не хочеться бути обдуреним, не їздив до Португалії, Гондурасу та Мозамбіку, адже у всіх країнах не побуваєш... Але в селі...

Досі стоїть та хата, де мешкав Володька. Єдина хата у селі, в якій я тоді не був. Але живуть там давно вже інші люди. І заходити до неї мені немає потреби...

Квітень 2013 р.

Гра в «ножички»

Складаний ніжик — неодмінний атрибут хлопчачих кишень: ним і лозину виріжеш, і лука змайструєш — прямо в лісі, і взагалі ти не хлопчак без ножа, як індіанець без томагавка. Мій сусіда Васюта, старший за мене на три класи, — неабиякий віртуоз у «ножових» забавах: він ножичка так кине і з плеча, і з ліктя, і з підборіддя, і навіть з потилиці, що той, перевернувшись кілька разів, точно ввіткнеться лезом у землю...

Зазвичай грали ми в «ножичка» рано навесні, як тільки на вигоні розтане сніг, коли ще немає зелені та бджіл і земля пахне таловиною та хмільною прілістю. Окреслювали коло, ділили його на рівні сектори — за кількістю учасників. Грати з Васютою, звісно, ніхто не хотів, він усе одно переможе, та все-таки грали, бо ж не виженеш його, старшого, з нашого товариства.

Але цього разу не виграв ніхто. Мої «кордони», відібрані гравцями, швидко скорочувалася, я вже стояв на одній нозі, мов чапля на болоті, а перед носком мого новенького черевика тягнулася вузька смужечка «моєї землі», що катастрофічно звужувалася. Черга дійшла до Васюти, він стиснув пальцями лезо ножа, націлівся. Весняне яскраве сонце на мить засліпило мене, і я не бачив, як ніж увіткнувся не у глевку землю, а в мій черевик. Я голосно скрикнув і присів — із розрізаного черевика цебеніла кров.

Із допомогою хлопців я дошкандибав додому, де, на радість, нікого не було. Рана, на ще одну мою радість, виявилася незначною – я швидко замазав порізані пальці зеленкою, забинтував. Увечері сказав матері, що на уроці фізкультури стрибав через «козла» й підвернув ногу, і мати пообіцяла, що нагадає Власовичу, нашому вчителю, щоб уважніше дивився за нами, адже так і інвалідом можна стати.

А ось із новенькими черевиками трапилася притичина. Як не ходив крадькома, так, щоб рідні не бачили мого взуття, як не ховав його на ніч під ліжко, батько все одно помітив розрізаний носок. І все зрозумів: відібрав у мене ножика й дав добрячих дерунів. А через кілька днів усе ж купив мені черевики — негоже ж на Паску в зіпсованих ходити.

Відтоді ні я, ні мій старший товариш більше в «ножички» не грали. Васюта був дуже вдячний мені за те, що я взяв вину за розрізаний черевик на себе. Ми ще більше заприятелювали, хоч після школи й рідко бачилися. Наша дружба раптово скінчилася того далекого року, коли його не стало...

Квітень 2013 р.

«Чубарейко небо оре»

Найстрашніша ікона, як мені здавалося в дитинстві, висіла на покуті у нашої сусідки: юнак на здибленому огирі в залізних латах мужньо простромлює списом пашу велетенського змія. Того змія я боявся і, заходячи до тітчиної хати, відвертався, вмощувався за стіл спиною до нього, щоб не бачити отого страховиська. Тітка Марина, відчувши мій страх, якось втовкмачувала: то ж святий Григорій-Змієборець, наш захисник, а дракон — то нехрист. Що таке нехрист, я ще не знав і жалів тітку, що живе з таким чудиськом.

На день Григорія-Змієборця в нашому селі був храм. Зранку господині, посіявши огірки на грядках, готувалися накривати столи: носили до льохів іще звечора розлитий у миски холодець, щоб швидше застигав, кришили вінегрет, пекли коржики...

А ще цього дня вперше виганяли корів на пашу. Слідом за чередою не поспішаючи чимчикували на луки й чоловіки – корови за зиму застоялися у хлівах, їм давно кортіло вирватися на волю, знюхатися одна з одною. Тому без господаря не обійтися. Дехто вів корів, особливо первісток, на налігачі аж до пастівника, щоб її не вкололи рогами старші. Особливо раділи пастухи, адже їм пасти череду лише до обіду.

Разом із чоловіками крокували й ми, хлоп'ята. Ми теж раділи. Нам додавали святковості і цей ранковий вихід за село, й поважний чоловічий гомін, і шемрання молодих трав під коров'ячими губами, й ледь видимий туманець над річкою, і пісня чубарейка в небі (так називав жайвора дід Лександер).

Отой чубарейко то високо здіймався в голубу просторінь травневого неба, то, склавши крильця, стрімко падав «каменем» униз і в цю мить ставав схожим на маленьку грудочку землі. І аж ніяк – на птахів: ні на всюдисущих і розбійникуватих горобців, що живуть під стріхою, ні на співочих синичок (насправді вони не сині, а світло-зелені), котрим я щоранку насипав пшоно в годівничку на старій сливі, ні на пишних червоногрудих снігурів.

«Чубарейко небо оре», — згадую я також слова старого. Мені невтямки було, що дід мислить метафорами, хоч і не знає, що воно таке. Та цю його метафору я затамив на все життя. Вона нагадує мені і про ту «жахливу» ікону, і про радісне храмове свято, і про те, як виганяли череду на луки, й, безперечно, про пісню чубарейка, яка оре не тільки небо, а і мою душу, і мою пам'ять...

Травень 2013 р.

Інтелігентний бузок

У пору мого дитинства білий бузок зацвітав лише перед вікнами сільської ради.

— Ти диви, наші бузки цвітуть фіолетово або блідо-рожево, а в Андрія Івановича — біло, наче в місті. Інтелігентний бузок! — крізь товщу літ чую язикатий голос чи то тітки Марії, чи то тітки Лисавети.

Ні Марія, ані Лисавета інтелігентками не були — ходили на колгоспні буряки, на точок, одне слово, куди пошлють. Як не був інтелігентом і Андрій Іванович, голова сільради. Інтелігентність у нього засвідчували єдиний галстук, запраний і знову вкотре засмальцьований, та сталінський картуз, куплений відразу після війни. Тоді в селі не було чоловіків, і його, контуженого на фронті, обрали головою сільської ради. Освіти він мав лише сім класів. У нього в кабінеті на столі чомусь лежали рахівниця з відкладеною цифрою дванадцять і вже згаданий картуз. Над ним не змовкало радіо-брехунець. А оскільки в ті роки по радіо часто звучали музичні передачі, то Андрій Іванович знав і всі опери та оперети, й концерти Шаляпіна, і, звісно, його пісеньку про блоху, яку дуже любив. Навіть на весіллях заспівував перший куплет, показуючи свою інтелігентність зняковілим сільським чоловікам.

*Жил-был король когда-то,
При нем блоха жила.
Блоха, блоха...
Ха-ха-ха-ха...*

За ці двадцять років він роз'ївся, запанів. А ще пишався, що його єдина донька стала першою в селі студенткою: «Вивчиться — інженером стане». Донька справді вивчилася і стала інженером, а на пенсію пішла з заступника директора наукового інституту. А ось Андрія Івановича після чергових виборів не затвердили головою — підвела й освіта, і та ж його інтелігентність. Невдовзі він помер.

Сьогодні в селах місцевою радою керують жіночки з вищою освітою, переважно вчительки, однак такі ж невгамовні й язикаті, як рядові колгоспниці — тітка Марія або тітка Лисавета.

А білий бузок щовесни тепер квітує біля багатьох сільських будиноків, особливо там, де живуть випускники та студенти різноманітних вузів. Ось тільки проблематично називати їх інтелігентами...

Травень 2013 р.

«Город, не имеющий книжной лавки...»

«Книги — діти розуму». Коли я згадую цю просту істину, мовлену колись англо-шотландським сатириком Джонатаном Свіфтом, мимоволі напрошуються рідні почуття, опечалені нашим сьогоденням. Та чи сьогоденням...

Ще Тарас Шевченко в своєму «Щоденнику» за 9 серпня 1857 року повідомляв: «По слухам знаю я о существовании книги под названием «Описание города Астрахани». Но о приобретение ее здесь на месте и помышлять нечего. Город, не имеющий книжной лавки, значит, и читателей не имеет. А как бы кстати иметь теперь в руках эту книгу». На жаль, тоді ще не було книгарні не тільки в Астрахані, а й в іншому губернському центрі — Чернігові: її відкрив через чотири роки Марк Кранц, з приводу чого славетний байкар Леонід Глібов писав:

*Была пора: вокруг носился
Над градом нашим книжный мрак,
Но из тумана Кранц явился,
Как осветительный маяк.*

Співчуваємо тогочасним освіченим людям, тому ж Тарасові Шевченку: ми часто забуваємо, що він закінчив Петербурзьку Академію мистецтв — найліпший навчальний заклад Російської імперії.

Та повернемося до наших днів. Кількість книгарень постійно скорочується. Давно вже їх немає у великих селах, нема і в окремих райцентрах.

А нещодавно дуже здивувало рішення міністерства освіти і місцевої влади про закриття в університетському Ніжині спеціалізованої книгарні «Освіта». Ця крамниця відчинилася у самому центрі міста, у щойнозбудованому гуртожитку №2 педагогічного інституту, нині університету, ще у 1960 році.

Відтак «Освіта» стала рідною домівкою для кількох поколінь студентів Гоголівського вузу, що купували тут і підручники, і художню літературу, багатьох його викладачів. Скажімо, я не уявляю унікальні

приватні бібліотеки без книжок, куплених якраз в «Освіті», академіка Національної академії наук України, найкращого вітчизняного фахівця з літературної компаративістики, Шевченківського лауреата Дмитра Наливайка, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедрою української літератури університету Олександра Ковальчука...

Проти закриття виступили депутати Верховної Ради України Ірина Герашенко та Марія Матіос. Вони наголосили, що колектив крамниці вже заявив протест проти спроб виселення і готовий до страйку. Проте під тиском громадськості оренду книжкової крамниці продовжено. Та чи зрозуміють це книги, хоч вони і «діти розуму»?

Червень 2013 р.

«Є вічна загадка любові»

У романі Григорія Тютюнника «Вир», написаному піввіку тому, є прозові рядки, що зблискують золотом поезії щонайвищої проби, особливо на тлі недолугих віршів наших молодих письменників, контужених постмодернізмом.

Хіба не вражає: «Над Ташанню пахло вербовими кладками. Несло тонку, як слина з бичачої губи, павутину. Беева гора із жовтим лісом блищала, мов іконостас. У сазі підпасалася перелітна птиця: казарки, нерозні, свищі. Підібгавши ногу, красувалася чапля, з чорного носа капала вода. Пеньки чорніли ковадлами. Осока полоскала у воді зелені ножі. Над левадами стояв цибулячий дух конопель. Кричали білі гуси. Хтось бив праником по шматтю: апть, апть, апть. Сонце крутилося у вирі, і від нього відлітали іскри, як від наждачного точила».

Хіба не хвилює: «Брати-ковалі похапцем клепають молотками чересло місяця...», «Свіжовідклепаний місяць вичахав у холодній безвісті...», «Морози давлять, аж тини тріщать».

Понад сорок років тому, в 1972-му, з'явилася книжка «Батьківські пороги» Григора Тютюнника, де надруковані і «Коріння» — спогади про старшого брата, автора «Виру». Книжка вразила мене, і я, студент Ніжинського педінституту, написав відгук (до рецензії мені ще

вистачало кебети), який надрукувала газета «Комсомольський гарт» (25 січня 1973 р.)

Захопило, перш за все, «Коріння»: не заідеологізовані на радянський штиб спомини дозволили мені зблизька подивитися на їхнє рідне село (а це Шилівка на Полтавщині), хоч трохи пізнати перипетії літературних шукань, збагнути непересічний талант романіста. Надто запала в душу кінцівка цього п'яного есею: «Мало — бачити. Мало — розуміти. Треба любити. Немає загадки таланту. Є вічна загадка любові».

Так сказано про старшого брата. Нині ж, з висоти років, ця мудрість зачіпає і його — Григора Тютюнника, і його літературних побратимів Миколу Вінграновського та Василя Стуса, Євгена Гуцала і Ліну Костенко... Воістину, цей афоризм Григора став візитівкою нашої літератури. Справжньої...

Червень 2013 р.

Факультет учительок і мічманів

Про традиційні зустрічі однокурсників завжди мовлять піднесено: мовляв, це незабутнє побачення з юністю. І це справді так. І чим даленішають студентські випускні, тим сердечніші зустрічі.

Сорок років тому розпрощалися випускники українського відділення філологічного факультету Ніжинського державного педінституту імені Миколи Гоголя, щоб сьогодні знову зустрітися. Звісно, були зустрічі й на десятиріччя, й на двадцятиріччя, але нині приїхало найбільше. Не тільки з України, а з Москви, з Сургута...

Рукоприкладання, обійми, поцілунки... Траплялося й таке, що не пізнавали одне одного... Радісні спогади й сентиментальні монологи... Намагання відшукати себе на старих фотографіях... Задушевні розмови і про веселий гуртожиток, до якого прагнули з самотніх кутків ніжинських бабусь, і про трудову сесію на колгоспівський «картоплі», і про безсонні ночі перед екзаменами та заліками, і про фольклорну практику, і про мандрівку до Канева, на могилу Шевченка, і про зустрічі з Олесем Гончаром...

Філологи — то переважно дівчата. Майже всі стали вчительками, повиходили заміж за сільських хлопців. Деякі ж стали дружинами курсантів, а молодих офіцерів, звісно, посилають туди, де не тільки Макар телят не пас, а й школи ніколи не було. Отож, наприклад, колишня студенточка-відмінниця, якій пророкували аспірантуру, пішла служити мічманом Північного флоту, має за свою багаторічну службу медалі й безліч військових грамот...

Та є не тільки вчительки й мічмани... «Загалом ваш курс незвичайний, — сказав на зустрічі декан філологічного факультету тепер уже університету, кандидат педагогічних наук, письменник Олександр Забарний. — В історії нашого давнього вузу, мабуть, такого немає, бо ж серед вас — двоє заслужених журналістів, троє членів Національної спілки письменників України...»

Ще в юні шкільні роки я подивувався назві «прочотної» книжки Олександра Дюма про трьох мушкетерів, за якою в нашій сільській бібліотеці вишикувалась черга моїх ровесників, — «Двадцять років потому». Це ж ціле життя! Нині маємо вдвічі більше, і життя продовжується... А побувавши хоч раз на таких зустрічах, іще раз усвідомиш незаперечну істину: колишніх студентів не буває.

Червень 2013 р.

«Ти не з Сапонової Гути?»

Майже зникле з моєї дитячої пам'яті те далеке знайомство з Юрієм Збанацьким — улюбленим письменником, Героєм Радянського Союзу, який у роки війни командував партизанським загonom. Почувши моє прізвище на семінарі початківців-школярів, він підійшов до мене і запитав: «Ти часом не з Сапонової Гути? Були в мене в загоні партизани Сапони, саме з того села, славні хлопці...»

Я, від несподіванки, промимрив, що не звідти, але у нашій Рудці є теж чимало людей з такими прізвищами, навіть куток зветься Сапонівкою. Не знав я тоді, що вже немає Сапонової Гути — невдовзі після війни мешканців переселили до сусідніх сіл, а на її території розташувався військовий полігон. Не віддав і того, що коло Борзни

лежить маленьке село Сапонівка, а біля Нової Басані — хутір з такою ж назвою...

Згодом, залюблено дивлячись на мене, молодого літератора, чернігівський поет-фронтовик, надзвичайно талановита людина і опозиціонер до тодішньої компартійної влади Дмитро Куровський часто повторював: «Бандит ти, Сапон...» Уже після його смерті я довідався, що на його рідній Борзенщині діяв у 20-ті роки зі своїм загоном мій однофамілець... І був він не бандитом, а повстанцем проти більшовицького режиму, який нині вартий добротного пера Василя Шкляра. Тим своїм земляком подумки і пишався Дмитро Мусійович.

Свого часу моє прізвище намагались розгадати поет Андрій М'ястківський, у роду якого було щось молдавське, грузинський літератор Гурам Петріашвілі, багато інших людей. Вдячний їм за це, але це тільки версії. Мої також...

Древній пращур мого роду (дослівно «миловар») був римським воїном. Коли майже дві тисячі років тому римляни завоювали даків (нащадків румунів і молдаван), він назавжди залишився на їхній землі захищати східні рубежі імперії. А 1497 році його рід переселився на Сіверщину (є згадка про «навалу молдаван» в історика Миколи Маркевича), тут заснували і Сапонову Гуту, і Сапонівки... Змішалися з корінним населенням, увібрали нашу мову і давно вже є українцями-поліщуками.

Варвара Сапон, моя родичка з Рудки, була бабусею відомих письменників Михася і Миколи Ткачів. Нині Микола Ткач, не тільки як чудовий поет, а й етнолог, професор Київського університету культури і мистецтв, видає книжку, де дослідив і родовід своєї бабусі. Працюючи в архівах Києва і Чернігова, заглянувши навіть у післявоєнні господарські «талмуди» Рудківської сільської ради, він виявив найдавнішого нашого предка, зафіксованого в документах — Карпа Сапона, який народився близько 1660 року...

Читаючи цю захоплюючу студію, яка углибає на десять поколінь мого роду, я підррахував, що від того загадкового і небаченого ніколи Карпа Сапона за ці роки народилися близько тисячі моїх однофамільців, тобто моїх родичів. А скільки ж людей у родовідній гілці того ж римлянина за дві тисячі років?..

Аж моторошно стає від того...

Липень 2013 р.

Бавільський схожий на Белінського

У сучасного російського письменника Дімитрія Бавільського, «невисокого зростом, товстенького критика, прозаїка, драматурга, поета в окулярах, приголомшеного постмодернізмом» (вислів критика Вячеслава Куріцина), є роман «Їдці картоплі».

Назва взята з класичного полотна видатного нідерландського художника-постімпресіоніста минулого Вінсента ван Гога. Розповідається ж у романі про сучасну пані бальзаківського віку, наглядача художнього музею міста Чердачинська (читай Челябінська, звідки родом автор), котрій глузд за розум завернув: бо ж має бойфренда — ровесника і однокурсника свого сина. Серед багатьох нісенітниць роману згадується і наша рідна мова...

У розділі «Те, що сьогодні здається архаїчним», тобто таким, що вийшло із загального вжитку, Дімитрій Бавільський, після «муміє», «тролейбусів», «амарето», «факсів і термінових телеграм», «співів під гітару», відносить до архаїки також «українську мову».

Що це? Традиція, а чи новітні російські звичаї зневажати, хоч би одним словом, все українське? Чи недолугий жарт московського прозаїка, мета якого — прославитись? (А він таки прославився — роман перекладений кількома європейськими мовами). Здається, все вкупі.

У нашій мові є таке емке слово «пошесть», тобто масове заразне захворювання людей і тварин, а просто кажучи епідемія. Такою пошестю — нелюбов'ю до українців — постійно хворіє російська література. Переплюнув цих «писателів», звісно, Віссаріон Белінський, ще позаминулого століття. Він не визнавав «малоросійського наречія», називав наш народ племенем, радив деяким українським письменникам припинити писати на незрозумілій для всіх, а отже, і неіснуючій взагалі мові.

Ось його рядки про книжку Миколи Маркевича «История Малороссии»: «Малоросія ніколи не була державою... Плем'я може мати тільки народні пісні, але не може мати великих поетів, великих можуть мати тільки великі народи...»

Яблуко від яблуні недалеко падає. «Неистовый Виссарион» давно має літературних правнуків та праправнуків, котрі вперто продовжують його справу. Серед них і Бавільський, майже схожий, аж римується, на Белінського...

Липень 2013 р.

Клятї ієрогліфи

Десь на денці моєї дитячої пам'яті ледь жевріє згадка про чернігівський базар. Рожевошюкі молодиці із придеснянських сіл жваво торгують молоком і яблуками, а вони скромно стовбичать осторонь — низькорослі, з вузькими очима, з неприродною, як на мене, жовтизною на обличчі. «Це китайці...» — спробував розтлумачити мені батько.

Китайці продавали дешеві персні та сережки, камінці для запальничок, мішуру, ще багато різних дрібничок і, звісно, найдефіцитнішу на той час річ — голки. Власне за голки і шанували наші жінки пришельців зі Сходу. Та коли за одну ніч на центральному майдані стягли з постаменту пам'ятник Сталіну, та й сам постамент вмиль розібрали, раптово не стало і їх. Натомість з'явилися голки у магазинах.

Із тих далеких років Китай — загадкова для мене країна. І цю загадковість не знімають ні сила-силенна перечитаних книжок, ні розповіді друзів, які там бували, та й сама поїздка до Китаю не притлумить моєї цікавості.

Невже ті маленькі і нещасні китайці, яких я пам'ятаю з дитинства, нащадки однієї з найдавніших цивілізацій світу? Невже вони подарували людству папір і книгодрукування, порох і магнітний компас, іще десятки винаходів: шовк і морозиво, вітряки і кінський хомут, залізний плуг і механічний годинник, сірники та сейсмограф? Збудували Великий китайський мур — грандіозну споруду всіх часів і народів? Прорили 48-кілометровий канал Босфор-2 кам'янистими горами Фракії у Туреччині? Щоправда, канал — то майбутнє китайонців, 2045 рік, однак я охоче вірю роману-пересторозі Юрія Щербака «Час великої гри».

Я знаю ще зі школи лише одне слово — «фанза», по нашому «хата», але мені ніколи не зрозуміти конфуціанство і даосизм — релігії та філософії, зрештою душі китайців.

Та особлива заковика — оті ієрогліфи. У нас деякі першачки тількино вивчають тридцять з гаком букв, а китайчат приймають до першого класу зі знанням мінімум 350 ієрогліфів. Випускник середньої школи володіє 3-4 тисячами, випускник вузу — п'ятьма. А найосвіченіші мужі Піднебесної знають аж десять тисяч. Всього ж ханське письмо має більше 50 тисяч знаків!

Справді кляті, як для мене, ієрогліфи. Але ж саме вони, мабуть, формують працелюбність китайців: ця країна нині має одну з найрозвинутіших економік світу. Малопомітні написи на бірках «Made in China», себто вироблено на берегах Янзи і Хуанхе, розмаїтих товарів, починаючи від дитячих іграшок, вже нікого не дивують. І не треба бути ясновидцем, щоб передбачити — в недалекому майбутньому всміхнені і підприємливі китайці відкриють в нашому місті свій ресторан, а згодом заселять і цілий квартал, звісно, китайський. Як і в більшості міст світу, зокрема, й Росії. «Се ля ві», тобто «таке життя», — мудро кажуть, щоправда, не китайці, а французи.

Серпень 2013 р.

Не в Сіднейі, а в Седневі...

Написано Сідней — читаю Седнів... Мені, певна річ, шкода, що я ніколи блукав сіднейськими вулицями, не милувався сходом сонця над Тихим океаном чи «віялами» модерного оперного театру, не задирав голову на височезні хмарочоси цього найглобальнішого міста не тільки на австралійському континенті, а й усьому світі. Проте мені дорожче містечко Седнів: з його тихими вуличками і напрочуд дивною енергетикою, яку ще слід пошукати в нашій Україні. В цьому містечку так тісно все переплелось — й історія, і героїка, і пісенність...

Седнів, тоді ще Сновськ, найперше — наші найдавніші Фермопіли: тут майже тисячу років тому в лютім бойовищі чернігівський князь Святослав Ярославич з трьома тисячами дружинників розгромив дванадцять тисяч половців і полонив їхнього авторитетного хана Шарукана. Того Шарукана, який, вселяючи жах у свідомість наших далеких предків, увійшов у їхню пам'ять як змії Горинич, що ім'я його

згадується в безсмертній поемі «Слово о полку Ігоревім», що з ним пов'язують назву сучасного міста Харкова, що, зрештою, від тої переможної січі в листопаді 1068 року кипчаки майже на двісті літ стали союзниками чернігівських Святославичів, дякуючи, перш за все, що наш князь вчинив по-лицарськи — відпустив хана на волю.

Седнів старіший і за Чернігів, і, мабуть, за Київ, не кажучи за Сідней: понад двісті років тому, коли англієць Артур Філіп звів першу оселя колоніального поселення на березі Тихого океану, в околицях містечка над Сновом історик Опанас Шафонський нарахував близько 500 язичницьких курганів. Ті ж кургани бачимо і на малюнках Тараса Шевченка. Деякі історики минулого кажуть, що Сновськ ще до Чернігова був чільним містом Сіверянської землі, що, як свідчить літопис, ще в 1149 році існувала якась «Сновська тисяча». На жаль, не зафіксована літописом «Седнівська Січ», що дала палким любителям рідної минувшини стверджувати: перша січ, як осередок українського козацтва, виникла саме тут, звідси пішли козаки-седнівці обживатися за дніпровські пороги, де й постала Запорізька Січ.

Зачарувало гостинністю тамтешніх поміщиків-українофілів Іллі та Андрія Лизогубі, як і саму містечко, Тараса Шевченка. Окрім малюнків та портретів створив він тут поему «Осика» та написав передмову до другого видання «Кобзаря». Це не просто передмова, а літературний маніфест до «братії української возлюбленої», тобто до письменників, де автор висловлює свої міркування, такі схожі з сучасними.

Седнів уславили брати — сини Андрія Лизогуба: Дмитро — революціонер-народник, один з представників політичного тероризму в Російській імперії, образ якого Лев Толстой змалював у оповіданні «Боже і людське», та Федір — голова Ради міністрів Української держави гетьмана Скоропадського, а також — адвокат, депутат Першої Державної Думи, в якій очолював українську фракцію Ілля Шраг (за походженням — німець, дружина — єврейка!), український поет, представник «розстріляного відродження» Аркадій Казка ... Та ще некананізований святий Гриць Золотюсінський (Мірошників), який передбачував седнівцям їхню долю. І майбутню солдатчину, як стверджує легенда, він теж вгадав Тарасові Шевченку ...

Працюючи десять років тому над книжкою «Седнів», я не міг не порадитися з найстарішим зі чернігівських митців, народним ху-

дожником України Анатолієм Шкурком, позаяк він знав всіх знаменитостей, які творили на полотнах неповторні седнівські краєвиди в Будинку творчості художників. Анатолій Ничипорович, безперечно, не тільки знав і дружив з Миколою Глущенком і Тетяною Яблонською, які приїздили сюди щоліта, а й, на мій подив, був ініціатором відкриття Будинку...

— Це був початок 60-х років. На засіданні правління республіканської Спілки художників розгорнулася дискусія про влаштування власного Будинку творчості, точніше: де його будувати. Пропонувалося мальовниче село Шишаки на Полтавщині, але виникали сумніви — щоб дістатися туди, необхідно подолати півсотні кілометрів бездоріжжя. Ось тоді я запропонував Седнів: мовляв там і природа чарівна, і традиції славні — працювали ще в минулому столітті і Тарас Шевченко, і Лев Жемчужников, і Опанас Сластіон. Пропозиція зацікавила членів правління, але, зрозуміло, постало питання: «Треба ж побачити ваш Седнів?» «Будь ласка, — кажу — закінчимо засідання, сядемо в спілчанський автобус і в дорогу...»

— До Седнева приїхали наприкінці березневого дня, — продовжував спогадувати Анатолій Ничипорович, — Поблукали старим парком зі знаменитою Шевченківською липою, помилувались садибою Лизогубів і кам'яницею, постояли на крутосхилах над Сновом, звідки далеко простягнулися у променях призахідного сонця ще засніжені луки та ліси, спустилися до альтанки, де, кажуть, Глібов написав «Журбу»... «Це ж ще зима, а яка краса тут влітку...» Одне слово, вибір зроблено.

Нині Національна спілка художників є одним з ініціаторів проведення Всеукраїнського літературно-мистецького свята «Седнівська осінь»: вже стало традицією щороку на це свято відкривати пам'ятник і за кількістю їх на душу населення містечко впевнено тримає рекорд в Україні.

Але свято лише один день. В інші ж дні, згідно з відомими словами історика Михайла Грушевського, містечко «задумане мріє про колишнє життя серед своїх старовинних церков», згадує «панські садиби, козацькі гробовища, останки співацьких цехів, фольклорні скарби й діалектичні пережитки — багатющі наукові й національні клейноти». Мешканців Седнева не звинуватиш у дрібномістечкових комплексах,

але тут майже немає молоді. І ота нещодавно відкрита школа, що серед тиші лизогубівського парку схожа на казковий палац (такій школі позаздрить і губерньський Чернігів), не знімає проблему...

Серпень 2013 р.

Останній день дитинства

Той день випав на початок вересня. Я прийшов зі школи, смачно пообідав, потім неквапом поглянув у вікно і обімлів — немає нашого осокора, на якому я провів всеньке літо. Вибіг з хати і зупинився на городі: так і є, спиляли...

Ще до війни цей осокір був найвищим у селі, кажуть, тоді вже йому давно минула сотня років. Коли ж у 41-у році німці наступали на Чернігів, то на нашому городі стояла радянська гармата-гаубиця. І щоб дерево не заважало гатити снарядами по Гомельському шосе, де дружно рухались ворожі піхота і танки, бійці зрізали його до половини. Я, звісно, того не пам'ятаю, адже народився після війни.

За двадцять з гаком років гілки осокора, що вирости довкола зрізаного, стали міцними стовбурами, а поміж них ми, троє сусідських хлопчаків, кубилися все те літо. Щоправда, до нашого «гнізда», тобто на висоту триповерхового будинку, нелегко потрапити: біля дерева ми ховали вірьовочну драбину з дерев'яними шаблями, яку закидали на найнижчу гілляку, а залізши на осокір, підіймали. Отже, нашого «майданчика» ніхто не бачив, зате перед нами все село — як на долоні. Нас не дошкуляло літне сонце і вітри. Ми цілими днями грали у підкидного дурня, розказували почуті від старших хлопців анекдоти, борюкалися.

А якось змикитили на осокорі зварити кашу, обов'язково засмачену шкварками. Довго шукали залізного листа, на якому розпалили вогнище. Над ним повісили казанок, всипали туди гречку...

Але скуштувати каші не довелося. Сусіди побачили димок, що слався над осокором. Думали, що то блискавка влучила в нього, але якраз грози, тим більше грому, тоді не було. Першим пришкутильгав дід Антон, якому належали і осокір, і лужок коло нього. Одне слово, заробили на круті дереуни.

Пиляти дерево, стовбур якого ми втрюх, розставивши руки, не могли обійняти, син діда Антона привіз з Чернігова півбригади ремонтників, які ще не баченими в селі бензопилами «Дружба» швиденько з ним справились, випили могорич і з піснями поїхали на «летучці» до міста. А дід аж до зими возив підводою окоренки та гілля старезного осокора, а потім цілий рік топив ними піч.

Весною молоденькі пагони від могутнього кореневища осокора густо вкрили лужок і дід Антон кілька разів за літо їх зкошував. І, здавалося, він знищував не пагони, а наші дитячі забави. Підіймалися пагони і наступних весен, але все менше і менше. Як і спалахи пам'яті про сокорину, яку в селі майже ніхто не згадує.

Серпень 2013 р.

Пуд

Старезний сад зі спіяними верхівками яблунь, груш та слив, що нагадували щербатих сільських бабусь, маленькі стіжки отави та ще небачений мною виноград, крізь листя якого пробивалися тоненькі пензлі з жовтогарячими фарбами осіннього сонця... Назавжди мені впам'ятку і прадавня хата в тому саду, пуки махорки під стріхою...

У тій хаті посеред саду з виноградом мешкав химерний старий зі ще химернішим іменем — Пуд. Бачив я його лише раз: до нього, у сусіднє село, ми з батьком їздили підводою на храм, на Покрову. На храм, зазвичай, ходять до своїх рідних, але отой Пуд нам не був родаком — просто приятелював з юнацьких літ з моїм покійним дідом Іваном. Їх разом заголили в москалі ще перед імперіалістичною, трішки вони воювали, а потім їх полонили австріяки.

Про трирічний полон, який вони відбули на фермі у доброго австрійського бюргера, було найбільше згадок. Він навчив і справжню буженину задимлювати, і варити та пресувати «сири-моосбахери», що так пахнуть медом і волоськими горіхами. Та найбільше вподобав Пуд виноград, що в нас тоді ще не ріс. Навіть привіз саджанці у своє село, в наші суворі зими.

Взагалі Пуд був помітною постаттю у наших селах — він єдиний, хто не записався до колгоспу, хоч як його не залякували, не пішов при німцях служити старостою, хоч як його вони не просили. За свою кремезну статуру його жартома називали «півтора центнера», і мені, малому, здавалося що це повне його ім'я, а скорочене, звісно, Пуд. А ще дядьки балакали, що його батько мав якісь неприємності зі священником, за що піп дав немилозвучне, вигадане ім'я малому. Щоправда, коли я став студентом, прочитав, що таке ім'я справді у святця є, але воно давно застаріле і рідко вживане. Одна була прикрість, що приятель мого діда мешкав самітником — ще молодою померла його жінка, не послав їй Господь і дітей.

На жаль, виноград вже був зібраний, почавлений і червонів булькаючою масою у старезних бутелях на маленьких вікнах Пудової хати. А тому мій батько ледь назбирав жменю одиноких ягідок, але таких запахущо-солодких, з холодною росою, що мені ці ягідки були дорожчими за храмові цукерки, якими, прощаючись, щедро наповнив мої кишені господар.

Десь за рік-півтора його не стало. Але в мене на довгі роки залишилася його незрима присутність, що поглядає третім оком на мою теперішність із свого патріархального віку, із проминулих літ. Вже забулося його обличчя, але отой магнетичний погляд не забувається. І я не здатен те пояснити...

Серпень 2013 р.

Дві куфайки

Мені й досі невтямки, чому до цього часу не поставили пам'ятника... куфайці. Адже в ній більшість свого життя ходило не одне покоління радянських людей – від зеків до заводських трудяг, колгоспних їздових і жінок-селянок, які намагалися в них зігрітися на осінньому буряковому полі, і, звісно ж, трактористів.

Майже півстоліття минуло, як з'явився в газеті «Молода гвардія» вірш про куфайку тоді ще юного поета Юрія Коваліва, а досі в пам'яті рядки:

*Вона висить на гвіздку у сінях,
Пропахла бензином і солідолом...*

У цей універсальний стьоганий ватник, для показухи, вдягалися навіть перші секретарі сільських райкомів партії. Вдягалися і ми, старшокласники середини 60-років, теж здебільшого для годиться, бо майже у всіх тоді були «москвички» — модні напівпальта. У куфайках ходили до школи, а ввечері бігали до клубу і навіть на перші побачення.

Якось ранньої весни ми приїхали до Чернігова сфотографуватися для випускного альбому. Уявіть собі – всі хлопці при костюмах, у білих сорочках, при тонких чорних краватках і в... куфайках. Побачивши таке пухка жіночка з фотоательє злостиво розреготалася: «Зразу видно – сільські...»

З тієї пори не забувається і ось такий анекдот. Сидять двоє в обнімку над річкою, милуються зоряною ніччю, мовчать. Нарешті озвалася дівчина:

— Петре, скажи мені тепле слово.

Той подумав і каже:

— Куфайка!

— А ще тепліше...

— Дві куфайки!

Тепер же куфайку – засмальцьовану, ношену-переношену – можна побачити хіба-що на опудалі, що стоїть на городі одинокої бабусі, лякаючи горобців.

Та я про пам'ятник. Є ж у Полтаві пам'ятник свині, у Сумах – рафінаду (дякуючи цукроварням Терешенків), у Ніжині – огіркові, у Брянську – токарному верстатові, в Гомелі – водопровіднику, вже не кажучи про нашого сусіда Києва. Отже може й справді в Чернігові отаким чином пошанувати куфайку?

Серпень 2013 р.

Картопляне сонечко

Свого часу Чернігівщину називали «картопляним Донбасом». У вересні на полях — сотні картоплезбиральних комбайнів, на польових дорогах — сотні автомашин, вантажених «другим хлібом». А на полустанках його завантажують у вагони матроси — до Севастополя відправлялось кілька ешелонів: весь Чорноморський флот мав неабиякий апетит до нашої картоплі. Як мали його і шахтарі «справжнього» Донбасу.

Майже тридцять років тому я написав про це роздуми, які надрукувала обласна газета «Комсомольський гарт». Зокрема, запропонував відкрити в Чернігові, «столиці нашого Донбасу», кафе (за прикладом побаченого в сусідньому з нами російському Брянську), де б спеціалізувалися на виготовленні страв із картоплі. Так сталося, що пропозиція сподобалася першому секретареві обкому Компартії України Миколі Уманцю. Правдивіше — він і сам думав про такий заклад громадського харчування, з різними там картопляними дивами: смаженою з шинкою, фаршированою грибами, запеченою з беконом, шпигованою салом з часником, а також, як годиться, з дерунами та оладками — справжніми народними делікатесами з бульб. Публікація пришвидшила відкриття в одному із залів торговельного комплексу «Полісся» (нині проспект Миру, 32) кафе «Чернігівська картопля».

Та пам'ять повертає у часи давніші, в післявоєнну пору, коли ще і не снилася нашій картоплі... фітофтора. Восени картоплинням обкладали свої убогі хатки сільські вдови-солдатки, щоб не так було холодно у їхніх оселях. Хоч трішки їх зігрівало серед лютих зим оте картопляне сонечко. Та й їли вони, бідні, одну картопельку...

Мабуть, знав про це і Михайло Васильович. Адже родом із селянської родини з Вінниччини, солдат-фронтовик.

Але недовгою була доля нашого «картопляного» кафе. Настала перебудова, і його закрили. Нині вже смішно називати Сіверянщину «картопляним Донбасом», та й шахтарі Донбасу вже втратили колишню славу. Минулого не наздоженеш, а майбутнє... Про нього знають лише Господь Бог...

Серпень 2013 р.

«Принеси кліренс!»

Часто згадую недолугу билицю зі свого армійського життя. Субота, як завше — парко-господарський день, і ми, танкісти, нехотя поспішаємо до боксів. Ми любимо нашу бойову техніку. Але роботи там на якусь годину, отож екіпаж тягне її, як ката за хвоста, аж до обіду, а то й просто симулює.

Сержанти, командир і навідник гармати, сховались у башті, ефрейтора механіка-водія теж не видно — він дрімає, закрившись люком. Лише рядового заряджального заганяють під днище танка, адже він за нього відповідає, та й для офіцерів «відмазка» — ми, мовляв, працюємо, чи точніше, «арбайтен», оскільки служили в «радянській» Німеччині. Але спробуй влєжати горілиць взимку на холодному бетоні. Згодом сержантам стає шкода заряджального, і хтось із них гукає: «Рядовий такий то, принеси нам кліренс, на ось відро...»

Рядовий в танковій «учебці» не вчився, не було в його і власного автомобіля. Він не знає, що кліренс — це віддаль від найнижчих точок транспортного засобу, за винятком коліс, до рівня землі. Є він і в танку. Але кліренс — абстрактне поняття. Його не можна взяти в руки, а тим більш принести, навіть у відрі...

Рядовий у розпачі, заглядає і під днище, і під траки танка, кидає погляд на броню... В цей же час вилазять з башти командир і навідник, поволі відсовує свій люк механік-водій, збираються хлопці з сусідніх екіпажів. Хтось не витримує — сміється, і ту ж мить лунає такий регіт, що, здається, здійсмається бетонний дах боксу...

Сьогодні ті сержанти — здебільшого прості селяни на безкраїх просторах України, Росії, Білорусі, Молдови... І їм дивно чути від якогось молодого районного чиновника слова: «Принесіть ще й кадастр...» Невтямки моїм колишнім командирам та навідникам що таке консенсус і дефляція, мейстрім і гаджет, емісія та офшор, хостес і хостінг, бойфренд і постінг, сматфон і айфон, екстрадиція та пролонгація...

Навіть відра не дають, щоб зібрати всі ті ненаські, чужинські слова і винести їх на смітник.

Вересень 2013 р.

«Беседа» при «палайці»

Два роки тому пошановано Шевченківською премією закарпатця Петра Мідянку за його поетичну збірку «Луйтра в небо». Луйтра — це драбина, східці. Таких діалектних і архаїчних слів у нього чимало. Вони, «як цифрові стовпи лексикографії, як аромат загадкового маргінесу» (слова його земляка Мирослава Дочинця), презентують цього екзотичного поета з не менш екзотичної Срібної Землі. Справді, закарпатська говірка незвичайна (вперше я її почув старшокласником із уст свого ровесника Василя Густі і не міг нічого второпати), а Петро Мідянка, Мирослав Дочинець і Василь Густі талановиті літератори.

Але ще в далекому 1974 році вийшов у тоді авторитетному видавництві «Наукова думка» «Словник поліських говорів» Панаса Лисенка, де є слово «вуйтра» (правдивіше «вуйтра»), що означає теж «драбина, якою користуються, щоб піднятися на дах хати». Там таки зустрічаємо і «чубарейка», тобто жайворонка — яка мила поліська назва цієї пташини! Там же надibuємо на такі слова, як «палайка» (багаття), «завгодей» (заздалегідь), «хрупуст» (листки капусти), «трупесок» (гарячий попіл), «беседа» (застілля, гулянка), «сукряки» (мерзле груддя), «вишки» (горище в хліві) «бийчак» (терлиця)... Таких екзотичних слів безліч, чи, як сказали б поліщуки, «гибіль».

Східні поліські говірки використовували Ганна Барвінок і Леонід Глібов, Павло Тичина (його брат Євген Тичина присвятив чернігівським діалектам наукову студію) і Володимир Дрозд, Юрій Мушкетик...

Наприкінці позаминулого століття в одному з томів етнографічних матеріалів Бориса Грінченка опублікована колядка, записав у моєму селі Рудка, де вжито колись поширене в наших місцях слово «ширинка», себто хустина:

*Мед-вино точить, щоб не перелить,
Шириночку шить, щоб не помилить,
Кросенце ткать, щоб не порвать.*

Нині мої односельці вже не пам'ятають такої пісні, не знають і того поліського словечка.

Я ж закриваю потріпану і відому хіба що вченим-діалектологам книжку (бо ж наклад тільки 2200 примірників), в анотації до якої пишеться, що «дослідження лексики поліських говорів становить особливу цінність для осмислення історії українського народу та його мови», і обсідають мене похмурі думки.

Яке ж осмислення історії українського народу, коли ми видали «Словник поліських говорів» таким дистрофічним тиражем майже сорок років тому і нині ніхто перевидавати ту книжку не хоче? Вже зараз молодь не знає діалектизмів. А їхні діти та внуки, мабуть, цуратимуться і рідної мови... Не дай Боже...

Вересень 2013 р.

Запрягти коня

Тоді мені ще не виповнилося і п'яти років та чомусь не забувається ота мандрівка. Мабуть, то була моя перша поїздка. Я сиджу посеред воза на оберемку молодшої трави, що солодко пахне конюшиною і чебрецем, бачу тільки небо, повне жайворонкового співу, та ще чую слова батька. І так гарно мені...

Іноді, коли розмотую бобіни своєї юної пам'яті, мені здається, що в той день було якесь свято — певно, Трійця. Бо тато в новій світлій сорочці, та і все довкола піднесене, чисте, неповторне. І ми їдемо просто так, околицями свого села — десь під Руду чи на Брусок. У тата хоч і не своя підвода — колгоспна, та він нею розпоряджався, адже працював тоді на фермі фуражиром.

І перші уроки запрягання я одержав від батька — ледве доріс до того, щоб почепити на шюю коневі хомута. А нині така ось халепа... Десь тебе чекають, ти налаштувався їхати, а от нема чим. Точніше, є — підводою, та ти не можеш запрягти коня. Забув... Ось лежать перед тобою і хомут, і дуга, й черезсідельник... Є віжки, стоїть віз. Але як запрягти коня в голоблі ти вже не знаєш...

Та чомусь запам'ятав слова конюха діда Івана:

— Головне — не поспішати, це не армія. То в армії, в «учебці», ще до війни, нас тренували впрягати коника до гарматного лафета за якісь

секунди. Так нас мучили, що можу й тепер уночі розібратися з упряжжю, — і зараз чую його прокурений голос. — Коня впрягати набагато складніше, ніж сісти за машину, включити зажиганне й помчати. Хоч на це і права в міліції дають. У нашій справі найважливіше — душа...

Давно нема в наших селах таких конюхів, та й сама ця професія вже щезла. Та й батько відійшов у засвіти. Але треба їхати... Чи ж запряжу я коня?

Вересень 2013 р.

Квітки картоплі

Нині важко уявити, але, скажімо, французький король Людовік XV з'являвся на балах у Парижі з квітками картоплі в бутоньєрці. А трохи пізніше королева Марія Антуанетта прикрашала такими ж квітками свою пишну зачіску. Їх продавали замість фіалок на Монмартрі, вони були страшенно дорогі — по 10 золотих монет, але їх однаково не вистачало, й тому робили штучні. Адже букети з квітів картоплі дарували дамам їхні кавалери. Це було не так давно — якихось двісті з гаком років тому.

Цього не знає моя сільська знайома Олена. Та й не була вона в Парижі, тільки разів зо три торгувала в Києві, а точніше — в Дарниці. Київ їй сподобався, там високі ціни. Але живе Олена не на білякиївських дачах, а неподалік Чернігова, тому тричі на тиждень їздить на наш Центральний ринок.

Олені десь за сорок — повновида, чорнява молодичка. Пам'ятаю її короткочасне дівування, яке випало на перші роки становлення незалежної України. Тоді не густо було з обновками, але майбутній чоловік завжди дарував їй троянди. Його нема вже більше десяти років — поїхав на заробітки до Москви й там загинув. Єдина донька вийшла заміж торік. Тепер Олена одна і ще мріє про своє пізнє кохання, про троянди. Особливо на ринку видно чад її голубих очей.

Продає вона картоплю зі свого городу. Чудово знається на сортах, пам'ятає як вона цвіте — квіти білі й синьо-фіолетові, рожеві й навіть червоні. Дуже гарні квіти...

А над уподобаннями французьких королів і королев весело сміється. Мовляв, ці пихаті Марії Антуанетти й Людовіки нічого не знали про кохання тому, що їм дарували не троянди, а букети з квіток звичайної бульби.

Вересень 2013 р.

Сни українського філадельфійця

Життя нашого земляка Павла Пришиби схоже на захоплюючий пригодницький фільм, зрежисований радянською владою, в якому відбулися всі страхиття двадцятого століття.

Його батько був заможним селянином, мав два десятки гектарів землі, гарний чотирикімнатний будинок під бляхою, тримав чимало худоби. Але в колективізацію все це відібрали, а батька та двадцяти-однорічного Павла запроторили архангельські ліси. Проте звідти Павло тікає, майже два роки живе без документів вдома, а потім добровільно повертається на заслання і відбуває свій термін до кінця. З початком Другої світової війни під Києвом разом з такими ж червоноармійцями, як і сам, що не хотіли воювати за Сталіна, здається німцям, якийсь час перебуває в концтаборі, а потім, звільнившись, працює агрономом у рідному селі. Восени 1943 року, боячись знову потрапити під репресії компартійної системи, разом з дружиною та донькою, їде до Німеччини, а потім до Америки.

За океаном теж жилося не солодко: трудився на різних роботах, зокрема, вантажником і малярем, де підірвав собі здоров'я, був безробітним. У 1954 році, назбиравши трішки грошей, переїхав у місто Філадельфію, купив там невеличку ділянку землі і спорудив нарешті свій будинок. Там, у домашньому затишку, створив багату на українські видання бібліотеку, частину якої нині вже переправлено до чернігівських книгозбірень, став писати статті до цілого ряду періодичних українських видань — про те, як зберегти дітей за кордоном від денаціоналізації, про організацію цілоденних приватних українських гімназій, про православні громади та ще багато всляких матеріалів щодо розбудови українства в еміграції.

— Ще Павло Володимирович майже сорок вів щоденник, — згадує його донька Євдокія, яка нещодавно відвідала Чернігів. — За цей ним написано 52 зшитки, а це майже 24 тисячі сторінок. Писав щодня, вранці. Занотовував навіть свої сни, а снівся йому всі роки і рідний Чемер, і Чернігів, снилася вся Україна...

У химерному романі сербського письменника Мілорада Павича «Хозарський словник» згадується секта священників, захисницею якої була царівна Атех. Вони вміли читати чужі сни й могли жити в них, як у своєму домі... Про цього відомого письменника і про його не менш відомий роман Павло Пришиба, вочевидь, не знав. Але ми ж читаємо і про його сни, і про його поневіряння (вони опубліковані в часописі «Літературний Чернігів», готується до видання за його щоденником книжка) і не перестаємо дивуватися... Ні, на снам, а тому справжньому українському патріотизму, якого ще нам так не вистачає.

Вересень 2013 р.

«Се такі легкі, ніжні вірші...»

Микола Ткач подарував мені свою нову книжку — книжку інтимної лірики «**Вино з тюльпанів**» (К.: Ярославів Вал, 2012, - 208 с.) — на 20-річчя від дня заснування журналу «Літературний Чернігів» та на 75-літті від дня народження головного редактора цього часопису, письменника, його старшого брата Михася Ткача: ці два ювілеї відзначалися разом.

Миколину поезію знаю ще з першої його збірки-метелика з прозаїчною назвою «Риштування», що вийшла в «Молоді» у 1975 році. Є там і чудові зразки інтимної лірики:

*Яринонька, Ярино... ярина:
то озветься стишена струна,
то дзвінко вибухне посеред ночі.
Усміхнені твої блакитні очі
легенькій смуток носять крадькома.
Яринонька, Ярино... ярина,
порватись може вірності струна.
І вже не ти, а тільки тіль дівоча
мене обійме тихо серед ночі.*

Звісно тоді, у 70-і роки, такого поняття як «інтимна лірика» в радянській літературі не існувало (навіть у «Словнику літературознавчих термінів» В.М. Лесина і О.С. Пулинця, що побачив світ у 1971 році, його немає). Щоправда, подібні книжки іноді виходили — у тій же

«Молоді» роком раніше з'явилася така ж, як у Ткача, збілочка Дмитра Павличка «Таємниця твого обличчя». Через п'ять років її з доповненнями перевидали, вже в подарунковому варіанті. Оскільки вживання слів «інтимна лірика» заборонялось компартійною цензурою, то в анотації, що була, зазвичай, на «общеприйнятотом языкє», писалось таке: «Автор книги углубляет ведущие темы — любви к родной земле, женщине-матери, любимой».

Незважаючи на абсурдну анотацію, книжка мала шалений успіх. Павличко в ті роки був першокласним поетом: писав на рік близько двадцяти талановитих віршів, які зазвичай друкував на відкритті кожного січневого числа найавторитетнішого письменницького часопису «Вітчизна», перекладав, а заодно й редагував найтиражніший «товстий» журнал «Всесвіт» і не займався політикою. Але, маючи біля серця парквиток з профілем Леніна, він навіть в «Таємниці твого обличчя» засвідчував:

*Сядемо троє до столу,
Поділимо все, що є.
Навіки до комсомолу
Запишемо сонце своє.*

Нині два останні рядки читаються по іншому — досить прозово:

*А потім віддамо в школу
Сонце — дитятко своє.*

До речі, є «комсомол» і в одному з віршів книжки «Вино з тюльпанів», але вже в негативному плані:

*А ти, Бідо, танцюй
на глумливому рогачеві
у дірявих чоботях,
набитих вщерть талим снігом
сирітського комсомолу.*

Однак, як би там не було, а книжка «Таємниця твого обличчя» є для мене ось вже майже сорок років взірцем української інтимної лірики.

Звичайно, після Франкових перлин — «Зів'ялого листя». Може тому, що на ці роки випала моя юність. Але ж зачепило:

*Де ждав я тебе, як свята
Натруджений жде чоловік.
Там птахи, дерева й звірята
Закохані в тебе навек.*

*Найдовша з усіх доріг —
Дорога твого приходу.
Найбільша з усіх таємниць —
Таємниця твого обличчя.*

*Об'їдають коні чалі
Місяць, наче сніп вівса.
В давній золотій печалі
Лебедіють небеса.*

*Дівчина жде на мене,
Де бринять ячмені.
Веселим брилем ромену
Махає вона мені.*

Вже не віршами, а піснями озиваються рядки:

*Дзвенить у зорях небо чисте,
Палає синім льодом шлях.
Неначе дерево безлисте,
Стоїть моя душа в полях.*

*Я стужився, мила, за тобою,
З туги обернувся мимохить*

*В явора, що, палений журбою,
Сам один між буками стоїть.
Грає листя на веснянім сонці,
А в душі печаль, як небеса.
Він росте й співає явороньці,
І згоряє від сльози роса.
Він не знає, що надійдуть люди,
Зміряють його на поруби,
Розітнуть його печальні груди,
Скрипку зроблять із його журби.*

Між збірками «Таємниця твого обличчя» і «Вино з тюльпанів» — майже 40 років. За ці роки, окрім вічної інтимізації поетами кохання, багато чого змінилося в нашому житті: речі, поняття, навіть політичні узвичаєності. Якщо Павличко хизується новою метафорою («*Ми вийшли між зорі, // Мов космонавти із корабля*»), то для Ткача така метафора вже архаїчна:

*Серце мого мобільника
здригнулося,
коли на маленькому моніторі
з'явилося твоє ім'я.*

Ткачева поетика близька до фольклору, до релігійних вірувань. Як етнолог, він щедро моделює нашу сучасність на тлі народних міфів та християнських символів:

*Цей змій-спокусник, цей підступний цмок:
вам треба Єву чи дружину Лота?
Замкну всі двері на один замок,
і ключ закину в чортове болото.
Та як і де від себе утекти:
за кавою з лимоном, десь за чаєм?..*

Обидва поети мають пряму причетність до «Слова о полку Ігоревім»: його образи часто зустрічаються в поезіях, а Микола ще й

дослідник давньоруської поеми — захистив по ній кандидатську дисертацію. Тому так природно звучить цей вірш:

*Зів'ялі чорнобривці, мов жалі,
лежать на самотньому роялі.
Неначе вої на ріці Каялі:
чолом до сонця, серцем — до землі.*

Якщо Павличко поет більш метафоричний, то Ткач більш емоційніший. Це добре видно ось з таких рядків про рідну йому річку Снов:

*Тихо на Снові. Вода прибула
і притопила осоки.
Понаді мною високо
кружить мала бджола.
Хиляться тонкі стебла
квітами до чола.
Бджілко моя, без тебе
мало мені тепла.
Нібе і сонце й тиша,
пахощі навкруги.
Але удвох тепліше,
навіть, коли сніги.*

Микола Ткач разом зі своєю дружиною Надією Данилевською записав сотні народних пісень, частину з яких вже видано. Певно, саме пісня дала йому ту цілющу поетичність, яку ще треба пошукати у нашій сучасній ліриці:

*На причілковій стіні —
мідяна підкова.
Не скажу я вам і в сні
звідки то й від кого.*

Дещо інші вірші «Одягаю стару вишиванку», «Намальовані серцем пам'яті», «Новоспечений панотець» та інші. Вони «розповідальні»,

мають біографічне підґрунтя, але по-своєму цікаві, відповідають на-строю книжки.

Безсумівно, вплив Павличка на нашу поезію ще досить вагомий, він іде ще з 60-70 років, і цього не слід боятися. Не уникнув «павличкізму» і Ткач — ось як починається його вірш «Притча про любов»:

*Я гнівний був. Немов ковтнув жарину,
і обпалив усе в собі до тла.
В мені кипіла лють, немов смола,
і витікала через ночі ринву.*

Це пристойна публіцистика, але написана без почуттів (а відтак і не Ткачем), адже саме почуттєвий градус є показником інтимної лірики.

Мені ж, як читачеві, до душі припав вірш «Вереда»:

*Віддай мені мої цілунки,
верни мені мої слова.
А ніч ховалась за лаштунки
і місяць землю цілував.
Вогонь згасав. Слова блукали.
І ми в розчуленні гіркім,
самі від себе утікали,
неначе крила вітряків.*

Вже сама назва викликає усмішку, адже йдеться про вередливу дитину. Але ж сказати так про закоханих — знахідка поета, причому знахідка в одному слові.

«Се такі легкі, ніжні вірші, з такою гамою чувства і розуміння душі людської, що, читаючи їх, не знаєш, кому оддати перевагу: чи поетові боротьби, чи поетові-лірикові, співцеві кохання і настроїв» — це рядки з реферату про Франка, зокрема про його книжку «Зів'яле листя», якого прочитав на засіданні чернігівської «Просвіти» Михайло Коцюбинський у 1907 році. Не помилимося, коли скажемо: автора «Інтермеццо» та «Тіні забутих предків» так само могли зачарувати збірки інтимної лірики «Таємниця твого обличчя» Дмитра Павличка і «Вино з тюльпанів» Миколи Ткача. Сюди ж можна додати і збірку старшого

Миколиного побратима і земляка Олексія Довгого «Троянди для дружини», що вийшла десять років тому. Справді, це поезії для найемоційнішого стану душі людської.

Ось лише зацитований на початку цього відгуку вірш Миколи Ткача з його першої збірки я не знайшов у свіжовиданій книжці. Шкода...

2012 р.

«У храмі перед Словом навколінці...»

Поет Костянтин Мордатенко мешкає у Білій Церкві, йому 38 років. Він не є завсідником київських, львівських чи то харківських поетичних тусівок, а тому про нього нічого не чуто.

Довідався я про нього з його ж таки книжок, які він надсилає мені: «Чернетки зімкнутих повік — зболення», «Квітка Цісик», «Лебердаші, гарцівниці: танкове освячення», «Паустовський: тектонічна трагедія», «Фіброз байдужості: гибель упростяж» «Віршовіра «сонцевиялення бузку», «Збогарадитися злиднів», «**Живокіст**» (К,: «Євшан-зілля», 2012. - 72 с.), «Рідокоханок», «Супокій знемаги» і, нарешті, цьогорічна книжка «**Голодна кутя**». Саме в «Голодній куті» (К,: Видавництво Сергія Пантюка, 2013. - 288 с.) зазначено, що це 77 том із його творів у 88 томах, що ці томи присвячені майбутньому 100-річному ювілею автора (а воно буде аж у 2075 році), а зміст віршів подано як чотирнадцять заримованих сонетів.

На думку авторитетного критика і перекладача Леся Герасимчука, власний голос Костянтин віднайшов у багатьох поетичних експериментах, причому дуже вдалий голос. Його образи напрочуд зримі і самобутні, які не можливо забути: *«калини грона, мов перса України, // цілую глибоко...», «Коли вмру, плуг оратиме далі // масні брили чорноземні, мов голубці»* (із вірша, присвяченого Степанові Сапеляку), *«Персикове дерево у тіні, мов душа чоловіка, // який заробля втричі менше за дружину...», «Вкраїнську мову люблю сильніше, ніж // прибиральниця з дипломом вчителя — // ненавидить владу...»*

Своєрідна поетика підсилюється багатьма неологізмами (це видно вже із назв збірок), яким по доброму позаздрив навіть молодий Тичина, цікавими діалектизмами, взагалі рідковживаними і вже напівзабутими словами, зокрема із «Словаря» Грінченка: «*Ісусо-Кобзаріє, Шевченко-Ісусення*», «*сповіддя*», «*навстежень*» і «*настежінь*», «*долівлиць*», «*розцерковилась*», «*чередар*», «*жалля*», «*кайданиця*», «*блатнарі*», «*осениця*», «*сновиддя*»...

Костянтин Мордатенко — книжковий поет в хорошому розумінні цього слова («*Книги пахнуть не фарбами і палітурками, // а тим Сонцем і зірками, // тими деревами і хмарами, // тим дощем і вітром, // які були за вікном, коли автор творив...*») Його вірші — «це висока філологія» (вислів Петра Сороки). Тільки у рецензованій книжці згадуються імена Тараса Шевченка, Гоголя, Василя Стуса, Михайля Семенка, Олени Теліги, Свідзінського, Алли Горської, Володимира Івасюка, Івана Франка, Тичини, Хвильового, Леоніда Кисельова, Ніки Турбіної, Висоцького і Шукшина, Сальвадора Далі, Плужника і Ольжича, Забаштанського, Асадова, Маланюка і Бродського, Драча...

Ось, наприклад, читаємо: «*на крові Олени Теліги стоїть //цей Київ...*», («*у Тютюнника «Вирі» втопився, мов кеба в горілці*»), «*стоять два томи // Миколи Зерова, немов палаци*», «*Плужник віршами душу мою, наче вовк, // розірвав на малесенькі клаптики...*», «*Я кричу: «Шекспіре, // вчи українську з Вітменом...*», «*йдуть Затуливітер і Єсенін // у гостини до Римарука*», «*у вірш Єсеніну, наче жаба // з латаття, місяць плигнув плескати*»... Не забуває поет (звісно, жартом) і про себе:

*Ісус Україну за жінку взяв і
до Горської в гості вдвох; вірші — оденки
рече назарянин вкраїнською і
читає об'явлення від Мордатенка!*

Безперечно, в творах Костянтина є відгомін таланту й досвіду згаданих поетів-попередників, є духовна спорідненість з ними, а відтак він уводить людей непідготовлених не тільки у свій поетичний світ... Справжній рівень сучасної української поезії! Зрештою, розуміє це і сам талановитий автор:

*Мої вірші для мене водночас
їсуси, пилати, апостоли;
доглядаю, купаю в ночвах,
гребінцем їм розчісую голови;
їм же ж їх самих на ніч читаю
і цілую римовані носики;
— **Не лишай свого стада, вівчарю!**
— **Стоїть судження поруч із осудком...**
Мої вірші най: — кращі, — рідніші,
я кладу їм медведика в ліжечка.
Я до них все життя іду пішки
і ніяк не дійду.*

Привертає увагу вінок сонетів «Іуда Іскаріот». Незважаючи на складність цієї форми, яка вимагає від митця неабиякої майстерності, на філософське осмислення однієї з найважчих біблейських тем, поет справді відшукує відповіді на гострі і болючі запитання нашої епохи і власної душі:

*«Живий і прощений» — найвища із уяв!
Блаженні: милостиві, вбогі духом, спрагли,—
нагірна проповідь. І прийде радість знагла:
«Ісус воскреслого Іуду обійняв».*

В «Щоденнику» Павла Тичини я знайшов такі рядки, написані ще у 20-і роки: «Ні до якої школи не можу себе зарахувати. В мене є символізм, і імпресіонізм, є навіть футуризм та в деякій мірі імажинізм». Нині таке ж може сказати і Костянтин Мордатенко, при цьому додати й децицію постмодернізму, й децицію інших «ізмів» — ніщо справжньому поетові не чуже, якщо він «у храмі перед Словом навколінці».

2012, 2013 р.

Поезія зовсебіч

Паліндроми — найвіртуозніша, найфілігранніша віршована форма. Адже читаються вони однаково і від початку до кінця, і від кінця до початку.

Першим, хто додумався до такої химерщини, був бароковий поет XVII століття Іван Величковський, якого ще звать першим українським футуристом. Жив він у Чернігові та в Полтаві — у місті над Десною працював у друкарні Лазаря Барановича, а у місті над Ворсклою служив священником. В поетичній збірці «Млеко, от овцы пастырю належное» (1691) не тільки подав «рак літеральний», а й обґрунтував ознаки паліндрому. До слова, скажемо, що вірші «навиворіт» з явилися у творчості поляка Юліана Тувіма і росіянина Велеміра Хлебнікова тільки на початку XX століття.

Щоправда, літературні традиції Івана Величковського у нас не знайшли розвитку. Лише на початку 70-х років минулого століття, коли в Росії вже були давно відомі такі паліндроми, як «Аргентина манит негра» і «А роза упала на лапу Азора», львівський поет Володимир Лучук «змайстрував» дитячий паліндром.

Нині видану антологію української паліндромії (**Усузір'ї Пака**. Тернопіль: Видавництво «Навчальна книга – Богдан». 2011. - 432 с.), на чудовому папері і розлогих 432 сторінках, упорядкували син Володимира Лучука — Іван Лучук та вже покійний Микола Мірошніченко, який дав поштовх сучасному розвитку паліндромії. Автором книги стали більше п'ятдесяти авторів, починаючи від Величковського. Деякі з них мають по кілька рядків, навіть один рядок, як Олександр Ірванець, а, скажімо, Олександр Шарварок представлений... романом «Чар-Драч». Маємо і паліндромні сонети (Іван Лучук, Віктор Капуста, Анатолій Мойсієнко, Назар Гончар) і рубаї і тріолети (Микола Мірошніченко).

Автори «перевертнів» живуть в Києві (Станіслав Бондаренко та Микола Луговик) і Львові (Наталя Чорпіта, Юрій Садловський), у Вінниці (Михайло Стрельбицький), у Харкові (Анатолій Перерва), на Луганщині (Василь Старун) та Тернопільщині (Петро Сорока), у багатьох інших куточках України, а також США і Канаді.

Та все ж антологія була повнішою, якби у ній вмістилися хоча б по сторінці для представлення творчості ніжинця Олександра Гадзінського та киянина Віктора Перконоса.

Прикро і те, що до книжки не ввійшли одні з кращих паліндромів Миколи Мірошніченка. У його листах до мене є три поезії датовані 1994 роком. Власне, ось вони:

*Море папером
Море пером
Море Зеров оре зером.*

*Час у вені - тіневусач,
час у торбі - фібротусач,
час у кобеняччі - ритор протиріччя, небокусач.*

*Іди, - сопе непослух у дуду хул, сопе непосиді,
іди, - Бог іноді ладна сандалі до ніг обиді.*

Не увійшов і вірш «Розум-узор» датований 1997 роком, він теж є в одному з листів Миколи Мірошніченка до мене.

Все ж, незважаючи на окремі негаразди, антологія «У сузір'ї Рака» вийшла, поставивши мистецтво української паліндромії на належне місце і в нашій літературі, і в літературі як слов'янства, так і загалом у світовій. І скрізь паліндроми стоять на роздоріжжі, адже крім поезії у них простежується... нісенітниця і навіть гумор. Але авторами їх мають бути справжні поети.

2013 р.

«На землі Бояна» і поза нею

В маленькому, але одному з найстаріших міст Росії Трубчевську, який тисячу років тому належав до Чернігівського князівства, а нині підпорядкований Брянській області, ось вже майже тридцять років, в останні вихідні травня, проходить міжрегіональне, багатолюдне свято слов'янської писемності і культури «На землі Бояна».

Боян, нагадаємо читачам, – найдавніший давньоруський поет, якого згадує і цитує невідомий автор «Слова о полку Ігоревім». В цьому ж творі згадується і Трубчевськ, отож в місті ще в 1975 році спорудили пам'ятник Бояну.

Своєму «народженню» це свято зобов'язано місцевому поету і журналісту Степану Кузькіну. На жаль, він пішов із життя навесні минулого року, і альманах слов'янської літератури «**На землі Бояна**» (Брянськ, видавничий дім «Кириллица», 2012. - 392 с.) відкривається передмовою про нього, віршами поета та віршами, присвяченими Степану Кузькіну. Серед останніх і рядки чернігівця Олександра Олійника, видруковані українською мовою:

*На фініші теплого маю
Трубчевськ завітчався ізнов.
Та Кузькіна Стьопи немає.
Куди ж ти, друже, пішов?*

*Нахмарене схлипує небо
В цю сумно-урочисту мить.
Я свято Бояна без тебе
Не може ніяк увявить.*

Із 1997 року, теж завдяки зусиллям Степана Кузькіна, на цьому святі присуджується ще й премія Бояна. Поміж її лауреатів бачимо і наших земляків — поетів Станіслава Реп'яха, Дмитра Іванова, Олександра Олійника, Миколу Лелюка, Миколу Малого, композитора Миколу Збарацького, а також ціле гроно самодіяльних колективів із Новгород-Сіверського, Семенівки і Чернігова. Всім лауреатам, крім диплома, вручається й грошова винагорода.

Отож у нинішньому альманасі, в рубриці «Лауреати премії Бояна», поруч із поезією та прозою брянців Клавдії Асеевої, Василя Дандикіна, Володимира Сорочкіна, Дмитра Стахорського, Миколи Іванова, големельців Геннадія Говора і Юрія Фатнева, а також Анатолія Мироненка, який мешкає у місті Глухові на Сумщині і пише російською, видруковано великі добірки чернігівців Дмитра Іванова та Миколи Лелюка у перекладі Володимира Сорочкіна.

Загалом в альманасі вміщено твори майже сотні авторів. А вірші Надії Геращенко, Ірини Колтакової, Миколи Курдасова і Василени Голуб із Сумської області опубліковано українською мовою. Тематика поезії Миколи Лелюка, скажімо, углибає в часи Київської Русі:

*Кони ржут, и вся степь превращается в слух,
Сталь повсюду звенит, угрожая бедою.
И разлита полынная горечь вокруг,
Наполняет криницы с живою водою.*

А ось, наприклад, вірш про нашу сучасність поетеси Валентини Нікітіної з Брянська:

*Мы тянемся к власти в надежде на счастье
И просим участия... Но что за напасть!
Мне что-то рифмуется: «власти и страсти»,
Но просится рифма про «власть и украсть».*

Дивлячись із яким піднесенням приїжджають чернігівці з таких свят, перечитуючи видані спеціально для цього альманахи, я щиро заздрю брянським письменникам. Адже вони протягом року мають аж три велелюдні літературні свята — окрім згаданого, наймолодшого, ще й Тютчевське свято поезії, яке проводиться в родовому маєтку Федора Тютчева в Овстусі з 1957 року, поетичне свято «Срібна ліра» в Красному Розі, присвячене творчості Олексія Толстого, поета, історичного романіста, одного із співавторів вигаданого Козьми Пруткова. Неодноразово бували на тих фестивалях і чернігівські літератори. Наша ж область не має таких поетичних свят, таких літературних традицій.

Спроби започаткувати незмінним керівником обласного письменницького осередку, невсипущим, ініціативним Станіславом Реп'яхом, на жаль, вже покійним, проведення всесоюзного літературного свята «Чуття єдиної родини» на батьківщині Павла Тичини, на який з'їжджалися письменники майже всіх національностей з колишніх радянських республік, трохи меншого свята «Над Дніпром, Десною й Сожем», де клялися у вічному побратимстві поети і прозаїки Білорусії, Росії та України, днів чуваської літератури (у місті Острі похований

основоположник чуваської поезії Мішші Сеспель) у нашому краї не прижилися. Хоч ніхто з моїх земляків нічого проти дружби народів не має, але ця дружба була настояна на такій компартійній заквасці, що від неї часом нудило. За цим надуманим братанням губилися наше національне коріння. Російська ж Брянщина, як і білоруська Гомельщина, таких «інтернаціональних фестів» не мали і не мають, але запрошують на свої свята чернігівських літераторів, друкують у своїх книгах, журналах. Свіжий приклад тому — альманах «На землі Бояна».

То може відродимо наші традиції? Скажімо, «суботи» Михайла Коцюбинського у його ж музеї чи перейменуємо свято «Чуття єдиної родини» на поетично-тичинівський фестиваль «Сонячні кларнети» у селі Піски? Чи підтримаємо молодіжний літературний фестиваль «Гоголівка», який нещодавно ініційовано студенткою-філологинею Ніжинського університету і талановитою поеткою Олею Роляк?

Та й «Боянова земля» — це ж і Новгород-Сіверський, де княжив герой «Слова о полку Ігоревім», звідки вирушав у знаменитий похід на половців, це ж і Чернігів, де він похований. Вже кілька років у Новгороді-Сіверському проводять літературно-мистецьке свято «Нетлінне «Слово...», але воно все ж мистецьке. Як насправді мистецьке і свято «Седнівська осінь»... Не шляхетно про це забувати ні обласному департаменту культури, ні місцевим спілкам літераторів.

2013 р.

Про денники Петра Сороки

В усіх народів і всі часи деякі книги присвячувались меценатам і можновладцям, кумирам і вчителям, своїм державам і містам, люблячим жінкам. Скажімо, мій земляк і нині присвячує численні книги з інтерв'ю, нарисами, віршами та пародіями своїй дружині (до речі, поетесі), а, наприклад, американська письменниця Дайана Джессал свій роман присвятила... псу. Тому з деякою тривогою на початку денникової прози письменника Петра Сороки (**Дерево над водним потоком**. — Тернопіль: Астон, 2012. — 180 с.) прочитав Молитву:

«Молюся за всіх читачів, за їх фізичне і духовне здоров'я. Молюся щотижня на недільному богослужінні, молюся вечорами вдома, і про-

шу Господа, щоб оберіг мене від згубного і душетлінного слова, яке може зашкодити іншим. І при тому прошу в усіх вибачення.

Письменник відповідальний і за те, що пише, і за тих, до кого потрапляє його книжка».

Подібна сповідь перед Богом особливо нагальна в наш комп'ютерний час, коли всі вважають себе надзвичайно розумними, навіть інтелектуалами, а в світі так багато «мертвонароджених книжок». Це стосується сповна й України, де ми, після понадпівстолітніх утисків радянської цензури, відчули, що зможемо в книгах висловлювати і потрібне, і навіть непотрібне (тут і попса, що «владарює на книжковому ринку і буквально затоплює все», і «плодовитий графоман», і постмодерніст, котрий «сухотну лапу ссе»).

У Петра Сороки є «своя» література. Він не звертає уваги на авторитети, на вже встояні у поезії та прозі «сузір'я» імен, а доводить власну правоту: «Як часто мене рятували Т. Бордуляк, Григій Тютюнник, Василь та Іван Захарченки, Леся Білик, але ніколи Жадан, Забужко і Андрухович». Звісно, в чомусь можна не погоджуватися з автором, але думки письменника цікавіші від «непогодження». Автор володіє даром виділити «окремих щасливців і геніальних піаршиків», побачити в нашій, та й не тільки нашій, прозі та поезії імена вже забутих і маловідомих письменників. Це, зрештою, відчувають і залюблені в літературу читачі. Але відчувати і мовити своє слово — дві великі несхожості, як кажуть ерудовані жартівники з найбільшого міста-курорту України.

Хто в нас знає нині про того ж таки Тимофія Бордуляка, про Павла Бейліна (письменника і водночас лікаря), про Феодосія Рогового, Володимира Малика, Михайла Медуницю, про наших сучасників — харків'янина Василя Борового, киянина Олександра Гижучи чернігівця Михася Ткача? Або про молодого поета Костянтина Мордатенка, який розсилає свої тонюсінкі книжечки, либонь, усім поетам України — у них же «безліч блискучих знахідок і афористично-тужавих сентенцій, що їх хочеться цитувати чи навіть повторювати, як мантру».

Зовсім забутий в російському письменстві, а в українському й поготів, Михайло Пришвін. Знаю про любов Петра Сороки до цього автора з попередніх книжок денникової прози. Нині він зізнається: «Як Пришвін в тоталітарний час утік в ліс, так нині я від життя тікаю у природу».

Автор зачаровує таким словом, як «нутрянйй». Значення трохи відмінне, ніж у нашому словнику, і означає справжній, високохудожній, талановитий. І він вміє шукати таких письменників.

Цікаві розмисли тернопільянина і про класиків. «Серед геніальних письменників були підступні, важкі й навіть злочинні люди. Історія світового мистецтва знає немало таких випадків. Апулей займався чорною магією, Війон — злодійством, Караваджіо був убивцею, Єсенін — хуліганом і алкоголіком...»

Не виняток і Пушкін. По таланту він класик. А ось його життя свідчить про інше: і його дон-жуанський список, і зваба до картярської гри, і, чи не найважливіше, схилення перед царем. Отож він згодом став проімперським, а потім і прорадянським поетом. Скажімо, у моєму Чернігові йому звели пам'ятник ще в 1900 році. Але тут Пушкін бував — двічі проїздом зупинявся в готелі «Царьград», збереглися навіть спомини про нього. Але навіщо було ставити пам'ятник у 1959 році в Тернополі, коли він не має ніякого відношення до цього міста. «Більше було б логіки, якби тут стояв пам'ятник Міцкевичу, Байрону чи навіть Рабіндранату Тагору», — міркує автор.

Петро Сорока найперше — літературознавець. Але пише і поезію, і прозу. Є вірші й в цій книжці. Ось рядки, присвячені пам'яті письменників Юрка Гудзя, Володимира Кашки і Миколи Мірошніченка: *«Немає тліну і немає смерти, є перехід, точніше — переліт. Якщо одверто: я боюся вмерти, бо ж надто прив'язав мене цей світ»* (всі вірші тут подаються прозовим рядком). Хвилююче, болісно... Останні двоє були і моїми добрими знайомими.

В маленькому розділі «Сумна статистика» автор пише: «Думаю, що на сто рецензій, які з'являються сьогодні в періодиці, третина замовних, тобто оплачених або ж «вибитих» самими авторами, в кращому випадку, написаних критиками з кон'юнктурних міркувань». Я до переліченого Петром Сорокою на належу, отож можу сказати і про недоліки книжки. Трапляються повтори (цілими абзацами), що однак свідчить: все таки це денник, а не зібрані в книжку роздуми, як може комусь здатися. Зустрічаються неточності: не поетеса Аня Винник, а Тетяна Винник; не Володимир Бондар, а, мабуть, все таки Василь Бондар — письменник із Кіровограда...

Звісно, ці огріхи аж ніяк не применшують художній та пізнавальний рівень книжки. Читачі уже більше десяти років шукають і з трепетом

розкривають щорічну денникову прозу Петра Сороки (книжки, зазвичай видаються в Тернополі і їх нелегко дістати), щоб заглянути в цей своєрідний документ епохи і водночас книгу про особисте життя письменника, його сповідальність та відкриту душу.

2012 р.

«Самурайська сага» Володимира Коваля

У 2005 році вийшов історичний роман чернігівського письменника Володимира Коваля «Срібні струни» — про Запорізьку Січ, про сліпого кобзаря Ореста, дивовижний дар якого здатен творити справжні євангельські дива. Цей незвичайний, талановитий роман, в якому майже 500 сторінок, не був помічений ні критикою, ні читачами, мабуть, в першу чергу, тому, що... винувата тема. Про козацтво ми стільки вже написали, що читати оті всі романи, повісті й оповідання вже немає сили.

Либонь, це вловив і Володимир Коваль — упродовж кількох років він працював над повістю **«Коли квітне сакура»***. Вже з назви видно, що ця повість про Японію, і, знову ж таки, історична — головні події розгортаються під час вторгнення кораблів монгольського хана Хубілая, внука Чингізхана, на японські острови в 1274 році. Зокрема, розповідається про легендарного Суенагу, який разом із своїм загоном захопив ворожий вітрильник. Все інше — вигадане.

Але вигадане настільки точно, що ніби переносишся у світ японських традицій — від нас такий далекий і таємничий. Не знаю скільки вивчав ті традиції Володимир, звісно, не відвідавши Японію, але знаю: він вочевидь єдиний в сучасній українській літературі хто наважився писати про цю країну. Спробував згадати російську прозу: є там і японська серія романів Миколи Задорнова (батька відомого сатирика Михайла Задорнова), і сентиментальний роман Валентина Пікуля «Три візита Окини-сан». Вони теж історичні, але діють там і росіяни. У Володимира Коваля — тільки японці.

**Книга поки що у рукописі.*

Розпочинається повість зверненням до юного читача (а саме читачу старшого шкільного віку присвятив він повість), де є й такі рядки: «Тож давай познайомимось з героями інших народів, аби зберігати у серці пам'ять про своїх власних». Здогадаймося, що власні герої — козаки. Звичайно, маючи на оці попередній роман «Срібні струни», не міг про них забути автор. Тільки у повісті вони зуться самураї — зразок японської відваги, сили та шляхетності (це лише у польських джерелах козаки та в радянських підручниках самураї — негідники).

Саме такими бачимо головного героя Котаро, який стає найдосвідченішим самураєм «країни Ямато», хоч однаково володіє мечем та сопілкою і пише вірші, його кохану Ханакі (завдяки їй і став Котаро мужнім воїном), її служницю Акіко, яка говорить, що «Кохання, моя люба дівчино, живить коріння сакури краще ніж вода», його вірного товариша-товстуну Міягі і, звісно, наставників Танака і Кобаясі з їхніми мудрими настановами, такими як ось ці: «Сенс життя справжнього воїна полягає у тому, щоб зберегти чуже життя, тим самим зберігаючи власну душу», «Красуня — це меч, який підтинає життя», «Що таке гроші? То опале бамбукове листя восени».

Повість філософська, повчальна, напрочуд лірична і дещо казкова (Котаро загинув в нерівному бою з монголами, але через кілька днів при допомозі чудодійних ліків він оживає), надзвичайно легко читається і я чомусь заздрю тим старшокласникам, яким випаде її прочитати.

2013 р.

Хто ж розкодує життєпис Віктора Петрова?

На жаль, українська культура мала в минулому й такі парадокси, коли наша еліта, замість того, щоб творити шедеври на радість людям, змушена була, потрапивши в тенета НКВС – КДБ, займатися далеко не тим, на що мала талант. Скажімо, неперевершений художник Микола Глуценко у 30-і роки під агентурним іменем «Ярема» виконував

спецзавдання у фашистській Німеччині: він першим, ніж Ріхард Зорге, повідомив, що її уряд активно готується до війни з Радянським Союзом. А ще до того йому передали офіційно від Гітлера альбом акварельних малюнків фюрера, яким зацікавився сам Сталін. Лише після війни він сповна присвятив себе живопису, часто відвідував наш Седнів, дружив із чернігівцем, нині народним художником України Анатолієм Шкурком.

Спражнім детективом постає й історія життя талановитого письменника і літературного критика, визначного вченого Віктора Петрова (1894 – 1969). В 20-роки він належав до кола неокласиків, займався вивченням життя і творчості Пантелеймона Куліша, писав, під псевдонімом В.Домонтович, художню прозу, зокрема, повісті «Дівчина з ведмедиком» і «Аліна й Костомаров». Фігурував у справі фіктивної Спілки визволення України, але вже перед війною стає директором Інституту українського фольклору.

А через два роки Віктор Петров переходить лінію фронту десь між Орлом і Харковом, здається в полон і пропонує німцям співробітництво. Попри всі підозри в ймовірній належності до розгалуженої радянської шпигунської мережі, він витримує всі випробування гестапо й абверу. Менше року минуло відтоді, і ми вже бачимо письменника у званні німецького офіцера, який редагує харківський журнал «Український засів». Після війни Петров перебуває в Німеччині, багато їздить по таборах «переміщених осіб», спілкується з різними політичними діячами, у тому числі з Степаном Бандерою, друкується чи не в кожному еміграційному виданні.

Фатального дня 18 квітня 1949 року він раптово зникає зі своєї квартири у Мюнхені. Це привело до виникнення різноманітних версій його вбивства. Лише через кілька років українська діаспора дізналася, що він мешкає в Москві.

З 1956 року Петров працює в Києві, в Інституті археології. Зокрема, видана ним у 1972 році монографія «Етногенез слов'ян» стала на мене, тоді ще студента, настільною книгою на до довгі роки. Поховали вченого на Лук'янівському військовому цвинтарі для високих кагебінських і військових чинів. У «Київському некрополі» Людмила Проценко називає Петрова полковником.

Про нього багато писали: і в емігрантському оточенні, зокрема, письменники Василь Чапленко (його брат — професор Іван Чапля, до речі, ще на початку 70-років викладав у Ніжинському пединституті) та Ігор Качуровський, і сучасні київські вчені Сергій Білокінь і Віра Агєєва.

І ось книжка відомого літературознавця і педагога, донедавна ректора університету «Києво-Могилянська академія» В'ячеслава Брюховецького (**Віктор Петров: верхи долі — верхи і долі**. К. Темпора, 2013. - 168 с.) Це, власне, збірник, що склався у процесі роботи над тритомником вибраних есеїв Віктора Петрова «Розвідки», що теж вийшов щойно у видавництві «Темпора». Крім глибокої аналітичної передмови до тритомника та виважених приміток до есеїв (про це окрема розмова), В'ячеслав Брюховецький намагається розкодувати його правдивий життєпис.

Загалом, зацікавленість Брюховецького постаттю Петрова починається з 1975 року, коли київський письменник Іван Сенченко дав йому почитати брошуру «Українські культурні діячі УРСР — жертви большевицького терору». Цю працю — перший мартиролог політичних репресій 30-х років — вчений написав на початку війни, але чомусь вона була опублікована в зарубіжних виданнях у 50-і роки.

Читати В'ячеслава Брюховецького дуже цікаво, особливо контр-оверсійні оцінки і судження. Скажімо, отаке. Після від'їзду з Німеччини, Віктор Петров виконував ще одне завдання радянських спецслужб, на цей раз у Франції. Пов'язане з письменником Володимиром Винниченком.

Та інтригуючі загадки зі сфери розвідницької діяльності Петрова все ж лишаються на майбутнє — документальних підстав не виявлено в жодних відкритих архівах. Запитання, що поставила письменниця Докія Гуменна, давня приятелька нашого героя, ще у 1949 році, і яке цитує В'ячеслав Брюховецький, «Чи є в Петрова запорізький дух? Чи людина це великих діл і принципів — чи це болото, з якого не може витягнути ноги Україна?», зостається відкритим.

2013 р.

«Страшна наука статистика, вона зовсім убиває поезію»

Для себе я відкрив Миколу Маркевича (1804 – 1860), призабутого історика, етнографа і поета, чверть століття тому, придбавши монографію російської дослідниці Євдокії Косачевської про його життя і діяльність. Вже пізніше довідався, що Євдокія Марківна наша землячка-чернігівка, дружина ректора Ленінградського університету, подала ще у 70-і роки свою працю про Маркевича до Академії Наук УРСР. Але видати її у видавництві «Наукова думка» не судилось, хоч авторка була особисто знайома з Володимиром Щербицьким, першим секретарем ЦК Компартії України. І лише в 1987 році монографія вийшла незначним накладом у Ленінграді.

Маркевич теж наш земляк. Він та Пантелеймон Куліш народилися в тих повітах губернії, які в ХХ столітті відійшли до Сумщини, але натовді вважали себе чернігівцями. Навчався у приватній школі П.П. Білецького-Носенка в Прилуках, а потім у Благородному пансіоні при Головному педагогічному інституті в Петербурзі. Саме тоді познайомився з Олександром Пушкіним, Михайлом Глінкою, Костянтином Рилєєвим, Вільгельмом Кюхельбекером, Олександром Бестужевим. А Тарас Шевченко присвятив Маркевичу вірш «Бандуристе, орле сизий!» У двадцять років, після військової служби, він вийшов у відставку і повернувся назавжди до свого маєтку в селі Турівка на Прилуччині.

Йому належить кілька поетичних збірок та перекладів і переспівів з українського фольклору, книга «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян», що вийшла репринтним відтворенням у 1991 році. Проте головна праця Миколи Маркевича — п'ятитомна «История Малороссии», що вийшла у 1842 – 1843 роках, стала помітною подією у тогочасному громадському і науковому житті Російської імперії.

Окремо стоїть студія Маркевича «**Історичний та статистичний опис Чернігова**» (переклад з російської, вступна стаття та примітки Олександра Коваленка. Чернігів: «Видавець Лозовий В.М.» — 2010. - 136 с.) Вперше її надруковано на шпальтах газети «Черниговские губернские ведомости» на початку 1852 року. Цим же роком її видано окремою книжкою в Чернігові. І тільки двадцять років тому обласна

газета «Деснянська правда», що продовжує традиції «Черниговских губернских ведомостей», знову опублікувала працю Маркевича, щоправда вже у перекладі на українську Олександра Коваленка — директора Інституту історії, етнології та правознавства ім. О.М. Лазаревського Чернігівського національного педуніверситету.

Насамперед студія вражає тим, що Микола Маркевич, який належав до славного старовинного козацько-старшинського роду, користувався багатьма невідомим до того часу документами, передовсім козацької доби, про що неодноразово зазначає: «Розбираючи старовинні рукописи, що знаходяться у моїй бібліотеці...», «У мене зберігся лист архімандрита Троїцького монастиря...», «У мене збереглися оцінки продуктів, худоби, коней та ін. за досить багато років по усіх полкових і сотенних містах...»

Посилаючись на такі автентичні документи, розповідає він, зокрема, про полковника Мартина Небабу, який бився у 1651 році біля Лоева, поблизу впадіння Сожа у Дніпро, з князем Радзівілом, і «було тоді в строю 9096 козаків»; про зненацький напад архієпископа Іродіона Жураковського на садибу Полуботків 1734 року; про міські кордони, дані чернігівцям у XVII столітті польськими королями, російськими царями та українськими гетьманами чи навіть про те, що Чернігів був «володінням людини приватної»: у 1609 році його віддали «як маєність з правом спадковим» поляку Мнішеку.

На основі таких дорогоцінних паперів, одним лише абзацем, свідчить Маркевич і про те, як насправді став гетьманом Іван Мазепа: «Не можна обійти увагою набожність і багатство Василя Андрійовича Дуніна-Борковського; у всіх (чернігівських — **В.С.**) будовах і прикрасах обителів і храмів Божих він брав діяльну участь; і якщо згадаймо, що він не схотів через скнарість подарувати князю Голіцину десять тисяч карбованців за гетьманство, що він дав цю суму в позичку Мазепі, то тоді тільки цілком оцінимо у ньому всю боротьбу набожності зі скнарістю й усю вартість офір славетного генерального обозного». Цей абзац Маркевич взяв із своєї книжки «История Малороссии», а більш детально про це згодом напише у вже згаданій тут книжці «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссян».

Цікаво навіть читати власні спостереження: «Від фортеці залишилося тільки чотири гармати на валу. Я бачив у 1844 році одну з них, можливо, п'яту, попід брамою на подвір'ї якоїсь хатини на вулиці, що

вела з гори на Десну; я хотів її придбати, Але не застав господаря вдома».

Що ж стосується князівської доби, то Микола Маркевич успішно полемізує, доводячи свою правоту, з російськими істориками Миколою Карамзіним та Василем Татищевим.

У кортеньких нарисах автор зачіпає все, чим жило і живе місто: «Монастирі та церкви», «Будинки і будівлі», «Укріплення», «Облоги і битви», «Пожежі», «Моровиці», «Ціни головним продуктам», «Ремісники», «Торгівля і промисловість», «Народи, які відвідали Чернігів», «Євреї», «Навчальні заклади», «Бібліотеки», «Церковні співи» («Хор 300 голосів під склепінням напіосвітленого храму був дивовижний...»), «Друкарня» («Друкарня Губернського правління має шрифти дуже гарні й дуже зручно розміщені»), «Герб», Могили і кургани» і т. д. Окремо додано статті про чернігівських князів, полковників, єпископів та архієпископів. Ось, скажімо, дотепно-іронічний нарис про назву міста:

«Але чому його назвали Чернігом, коли його так назвали, знову не знаю і не розшукаю таємницю, тому що не знайду. Ці пошуки — марнослов'я і даремна втрата часу. Тут одразу з'являється якийсь Чорний князь, від якого походить Чернігів і якого напевне ніколи не було; інші кажуть, що тут мешкала княжна Церна, і від цього виник Чернігів; потім з'являється спростування: князя Чорного в історії ніде немає, «а був, мовляв, Чермний, але тільки кількома століттями пізніше». Це, однак, можна узгодити: хіба не можна було назвати Чернігів, по передчуттю, Чермнігом. Є ще два припущення; тут жили меланхлени, які носили чорний одяг, і тому назвали греки місто Чернігом; друге: у лісах Сіверянських жили сарни, і тому русичі, згідно з греками, називали його Сернігом. Останнє припущення приємніше і корисніше — принаймні для звіроловів». І справді, понад півтора століття минуло з часу опублікування студії, і нам, сучасним мешканцям міста, майже нічого додати до версій автора.

У нарисі «Колишні ціни» Маркевич зізнається: «Страшна наука статистика, вона зовсім убиває поезію». Але в цій історичній студії ліричні рядки вряди-годи трапляються, адже написані поетом. Ось послухайте:

«Місцеположення Чернігова у деяких місцях картинне. Під'їзд до нього від м. Ніжина дуже мальовничий. На горі з лівої сторонни видно

Присутсвенні місця, два монастирі, оточені гаями, і давній собор з його баштами; праворуч тінистий міський сад. З гори міста вид безлюдний, сумовитий: Десна в'ється серед пісків, лози і зарості, піщані кучугури з озерами, усе це нічим живим не одухотворено. Всередині міста справа інша: від гостиного двору ліворуч видно поля й пагорби під гаями, під жнивнами; через дахи міських будинків, які спускаються до Стрижня, видно сади Застриження (*таким гарним словом тепер цей район не називають — В.С.*) Від Єлецького монастиря кращій вид на монастир Троїцький, на гай Святе, на хати, що юрмляться під горою, на ущелину, що веде прямою дорогою у Троїцький монастир».

Микола Маркевич добра знав минувшину регіону, разом з іншими аматорами старовини у 1850 р. (саме тоді він мешкав у Чернігові) клопотався про видання (на жаль, не здійснене) «Черниговского сборника», присвяченого історії краю, пише у передмові до книжки Олександр Коваленко. А його «Історичний та статистичний опис Чернігова» справив помітний вплив на формування чернігівської історіографічної традиції. Його студія ще довго буде у повазі істориків та краєзнавців.

2013 р.

«Місяцем проколювала пупа...»

Не можна не погодитися з літературознавцем Григорієм Клочеком, що українська місячна ніч як явище має високий статус семіотичності в національному духовному космосі. Наші поети, головні носії духовного космосу, майже за тисячу літ створили сотні троп до головного архетипу ночі — місяця.

Ще в давньоруській поемі «Слово о полку Ігоревім» із ним порівнювали князів: «*молоді два місяці, Олег і Святослав*». «*Куди, Місяцю, роги ти сунеш, скажений!*» — вигукував 1689 року в збірці «Луна голосу, що волає з пустелі» поет і церковний діяч Стефан Яворський.

Незабутній «портрет» нічного світила створив Тарас Шевченко:

І блідий місяць на ту пору

*Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.*

«Лиш місяць блідий крізь туман прозира, // Мов лампа посмертна зіходить» — це вже Іван Франко. У Лесі Українки читаємо: «В небі місяць зіходить смутний...» В Олександра Олеся:

*Срібний місяць впливає,
Місяць озеро цілує
Хвилю променем лоскоче,
Щоб розбурхати від сну.*

У Володимира Сосюри: «Тихий місяцю мій...», «Плаче місяць у травах...», у Максима Рильського: «Місяць із небес алмази сипле скрізь».

Одне слово, у класиків місяць «класичний». Ця традиція продовжувалася і в наші часи. Скажімо, у Миколи Вінграновського — «Небо гріється біля місяця», у Василя Симоненка навпаки: «Місяць хоче, мабуть, погрітись — // суне в шибку свій блідий диск», у Володимира Підпалого — «У небі, як льодинка, тане місяць», у Дмитра Павличка — «Смаглява ніч в колісці зір // Гойдала місяця малого», в Леоніда Талалая — «Синій місяць квартиру засклив», а в Бориса Олійника місяць здається «непоколотим золотом».

Нині вже важко сказати, хто вперше порівняв місяць з коліскою, з окрайцем і з лебедем, з серпом і з люстерком, назвав його срібноногим та срібнобровим. Однак відомо, що Микола Зеров писав, що він «білорогий», Микола Бажан — що він «білозір», а Богдан-Ігор Антонич — «мідяноногий». У Павла Мовчана — «волоподібний», у Павла Гірника «місяць голомозий». В Івана Драча — «...місяць із синіми горами, // Великий, важкий, синювато-опаловий». В Олеся Гончара (прозаїка!) він «латунний». В Євгена Маланюка — «мертвий». В Михайля Семенка, у вірші «Я не люблю село без місяця» — «глухий і обезпоезений». У згаданого Миколи Вінграновського — «однолюб». У Василя Герасим'юка «місяць кольору отав».

У Тодося Осьмачки є такі рядки: «Схиляв голову весняну // голий місяць // до маленьких моїх ніжок». Мов естафету через десятиліття

підхоплює це порівняння Юрій Садловський: «місяць увімкнувся голлий». У Василя Слапчука згадується «пикатий місяць». В Юрія Андруховича взагалі на Різдво «місяць виявився зайвим» (хоч Василь Махно запевняє, що «різдвяний місяць блищить як новенький цент...»).

Взагалі двадцяте століття було для місяця «найурожайнішим» — на свіжі метафори, епітети, порівняння... Скажімо, ранній символіст Павло Тичина про нього писав таке: «Тюпцем круг неї (землі — **В. С.**) лисий місяць, — // беззубо дивиться в монокль», «Урізаю скибку місяця...» У Миколи Бажана є рядок: «Між хмар губами — місяця зуб...» У Володимира Свідзінського: «... виводить місяць-хорошень // зірок незчисленні племена», він також називає його «місяцю-косарю». У прозі Михайла Стельмаха він взагалі олюднений: «Місяць кивнув головою».

Справжнім поетом місяця є Богдан-Ігор Антонич: «Прийшли лемки у крисанях // і принесли місяць круглий», «У долоні у Марії // місяць — золотий горіх», «Від воза місяць відпрягають», «На вільхах місяць розкляють зозулі», «... місяць, мов тюльпан», «Місяць — найхмельніший келих», «день ховає місяць в кручу, // мов в кишеню гріш старий», «Карузо ночі — тенор місяць // у скриньці радієвій кличе», «ніч, як чорний буйвол, в рогах місяць — шерсті віхоть», «хмари кучеряві, як вівці, що пасе їх місяць»...

Такі ж дивні тропи творить і Дмитро Павличко: «Об'їдають коні чалі // Місяць, наче сніп вівса», «Вночі ти входила в море — Під місяця оком вовчим», і Микола Вінграновський: «Й на золотому ковзані // Чумацьким Возом править місяць», « І місяць над водою, // Неначе совість плаче за вікном...» В Ігоря Качуровського: «І місяць — ніч веде на поводі», в Олексі Влизька: «Налигаю місяць на срібляні роги, // Шкереберть на ньому полечу в туман».

В Ліни Костенко місяць — «жовтий мідяк», «позолочений апо-строф». У Віри Вовк — «Місяць — пастир срібної отари», він же «стрясає зорі золотим дощем». «Ніч збира молоко // але припнуто місяць // і зоря побіліла» — це вже Раїса Лиша.

З чим тільки не порівнювали його: Павло Филипович: «Місяця срібний дзьоб...», Михайло Драй-Хмара: «Десь у хмарах місяць ка-ж-ном летить», Євген Маланюк: «Велике око місяця», Андрій Малишко: «Місяця паром», Михайло Стельмах: «Вівсяник місяцем сяє», Євген Гуцало: «На великій, як місяць, пательні...», Емма Андієвська: «місяць-

кельма», Микола Лукаш (перекладаючи Федеріко Гарсія Лорку): «мов безклекітний лелека, // марив місяць на підповні», Іван Драч: «І на хмарі пливе на жнива // місяць-Кармель з тавром на лобі», «Місяць мчить у чалмі // На турецькій кордон», Станіслав Бондаренко: «Лиш місяць десь бомжує вгорі», Тарас Федюк: «місяць світить в небі, чи // череп», Костянтин Мордатенко: «де в річці стоїть //на одній нозі місяць, мов чапля», Петро Сорока: «Мерхлий місяць по маленькій крихті // Тихо хтось надламує щодня».

Володимир Базилевський бачив, як «пірнальник-місяць в божих водах плавав». Василь Слапчук — «У небі місяць, мов ікона // На нього тихо помолись». Ігор Павлюк — «місяцем тихо всміхнеться Бог», «Місяць над лісом — як око сумне динозавра». Юрій Буряк узрів «місяцеві ноги». Схожі образи є в Анатолія Мойсієнка («Паросток місяця // прокльонувся // крізь хмару») та Миколи Воробйова («З ростком зеленого місяця»). І вже зовсім конкретний він у Костянтина Мордатенка: «Місяць, мов Дімаров у береті // на світліні у газеті».

Павло Вольвач і Віктор Мельник, для того, щоб метафоризувати небесне світило, стали колекціонерами — в першого: «Таляри зір і місяць нумізмат», у другого — «І Місяць, як в альбомі нумізмата, // непроданий останній раритет». Володимир Бровченко («Місяць над степом стоїть в караулі») і Володимир Сапон, цебто автор цих рядків, («Місяць — багнет вартового») спробували армійського хліба.

До співців «ліричного» місяця віднесемо найперше прозаїків. В романі «Вир» Григорія Тютюнника зачаровують такі рядки: «...братиковалі похапцем клепають молотками чересло місяця», «свіжовідклеваний місяць вичахав у холодній безвісті», «На вузькій шибці циганською сергою примеркав місяць». Михайло Стельмах додає: «Навколо місяця лисячим хутром тремтить неширокий круг...» А в Юрія Косача читаємо: «Синьою шаблею розкроїв молодий місяць степи і лани, осяяв ріки-бистриці...»

У прозаїка Євгена Гуцала він справді поетичний: «У весни місяць сяяв на лобі, немов у царівни». У вірші ж поета Миколи Сингаївського місяць навпаки прозовий: він то «Сидить на верхів'ях сосен», то «повис над ставом».

Поет Борис Олійник запитує: «Коли ще місяць загравав з вербою?» А Григорій Коваль («Місяць тихо скотився із хмари, // промокши у

росяних травах, //задрімав біля стогу духмяного сіна») і Олексій Довгий («Ген впливає місяць з-за копи // Пахучого настоящего сіна») милуються ним ніччю на деснянських луках.

Та чим далі перечитуємо збірки і томи поезії, тим більше образ місяця стає гумористично-пародійним. Варто в цьому сенсі згадати російського поета Сергія Єсеніна, котрий порівнював нашого головного героя не тільки з «кучерявим ягнятком»:

*Золотою жабою місяць
Розпластався на тихій воді.*

Відразу згадаємо напівзабутого поета Івана Хоменка і його рядки: «Місяць — то вареник золотий», «Місяць в небо піднімає // Позолочену сапу» (Іван Драч пізніше написав: «Йде місяць-сапка на її (матері — **В.С.**) город»). У ровесника Хоменка Кузьми Журби «Місяць — перекинута дійниця». У вірші прозаїка Володимира Дрозда він — «мов кільце // Дешевої ковбаски».

Наш сучасник Анатолій Кичинський, переклавши рядки блатної пісеньки «Місяць виходив з туману // і ніжик вийняв із кишені», написав: «Мов на злодієві шапка, // місяць, вийшовши, горить». На злодія схожий він і в Дмитра Іванова: «Вже місяць крадеться, мов тать», і в Леоніда Горлача: «Чатує місяць-конокрад».

У Миколи Ткача надibuємо на таке: «... сміявся місяць з моєї молитви». У Віктора Терена читаємо: «Валяється іржавий місяць // ще з того року на стерні». В Оксани Забужко: «Жінка мила під краном місяця і цитрини». У Надії Степули: «Місяць приходить до мене по ночах, // Та мене там тоді немає».

Щось схоже є в Івана Андрусика: «І місяць // що побачив тебе // знепритомнів», у Павла Вольвача: «Висиплють зорі, як офіціантки, // Місяця тацю узявши до рук», у Валерія Іллі: «місяць яблука пасе, // за пазуху ховає дівці», у Ростислава Мельниківа: «Учора повісився місяць», у Василя Кожелянка: «Я для тебе заріжу місяць», у Сергія Жадана: «місяць росте, наче плід у шлунку», в Анни Малігон: «місяцем проколювала пупа // найщасливіша з кодлівських сиріт». А ось свіжа метафорика із віршів Марії Ревакович: « по наших тілах // котився місяць — // роздягаючи нас», «місяць... // скривленою лійкою // впливає

в мене // трохи // срібної роси».

У вірші Тетяни Винник нічне небесне світило перетворюється на лікаря: «Коли під язик вона клала місяць...», в Олесі Мудрак — на поліглота: «Місяць провадить розмову латиною». «Ніч місяцем оже-ребилася», — віршує Костянтин Мордатенко, а згодом додає: «наче собака язик у спеку // Ніч місяць висолопила».

В Ярослава Ороса він взагалі алкоголік:

*У дошку
П'яний місяць
Сяйнув на небокраї,
Хильнув ще з надвечір'я
В колибі з вівчарями.*

Продовження — у вірші Валентина Бендюга:

*...і п'ю бурячанку
Зранку.
З похмілля хворий
Місяць повний
Загляда крізь фіранку
У склянку.*

Такі приклади можна ще і ще наводити... Але залишимо дещицю і для читача: покопайтеся в своїй пам'яті, згадайте ті і звичні, і незвичні порівняння, якими поети оспівували єдиного супутника нашої планети, цю «небесну лампаду» (Михайль Семенко).

2012 р.

Крадені «римми» пані Римми

У вас крали що-небудь? Чи гаманець з останніми гривнями, чи козу, якщо ви живете в селі, чи навіть книжку... Неприємно все те... А коли крадуть літературні тексти — теж неприємно, адже посягають на інте-

лектуальну власність. Крадіжка ця називається плагіатом. Як і піратство, плагіат є одним з моральних злочинів. Тобто: переписування чужого тексту, повністю або частково, під своїм іменем карається законом України.

Втім все по порядку. На обласному конкурсі «Книга року – 2011» мені подарували кілька книжок — в «нагрузку» до диплому про зайняте друге місце за мою книжку «Дещо із щоденника». Повернувшись додому, я випадково виявив в одній з них... своє оповідання. Хоч і не називалося «Щаслава» (а воно друкувалося в журналі «Літературний Чернігів» №11 за 1997 рік, в газеті «Деснянська правда» 31 січня 1998 року, нарешті в 2009 році в моїй книжці, яка так і називалася «Щаслава»), але то було моє оповідання. Воно вміщено у книжці Римми Дем'яненко з такою довгою назвою «Легенди, перекази Сіверського краю. Кроки століть», що побачила світ у Чернігові наприкінці 2011 року (редактор С.О. Половнікова). В ній моє оповідання «сховалось» за примітивною назвою «Припливла по Стрижню із забуття».

Щоб не бути марнословними, порівняймо лише окремі абзаци.

В мене:

«Звір сієї миті був тихим і сумирним. Дівчина присіла побіля нього, обвила руками за шию, розгладжуючи пальцями м'яку коротеньку гриву, зітхнула:

— І чого ти, Звірю, не Михайлик, чого не так близьенько, як ти, живе він? Не відаєш про те, Звірю... Ось вже й місяць вершечок ялиці торкнув... Пора мені...»

В Р. Дем'яненко:

«Дівчина ж схилилася над головою Звіра, ніжно гладила голову, спину, тихо промовляючи:

— Ну, чому ти, Звірю, зараз поруч зі мною, а не мій коханий?

Юнка підняла голову проти неба, утаємничено зашепотіла:

— Поглянь, друже, на місяць. Коли його лагідні промінці доторкнуться до вершечка ялини і прокладуть вдовж річечки місячну доріжку, за такої умови відбудеться моя зустріч з коханим».

В мене:

«Якраз дев'ять весен сповнилося Щаславі, як прийшов воювати під Чернігів князь Ізяслав».

В Р. Дем'яненко:

«Дівчинці виповнилося дев'ять рочків, коли прийшло нове лихо — до

стін Чернігова підійшов зі своїм військом завойовник князь Ізяслав».

В мене:

«Невдовзі вибралися Савлур і Щаслава на міське торжище, що, як завжди недільного дня, повнилося людом, вабило очі товаром. Збиралася Щаслава стрічки собі до Великодня купити, вже й наглянула їх у купця-гречина. Раптом тривожними голосами сповнилося торжище. Вже десь поруч хтось розпачливо гукав:

— Митроха їде! Митроха... Ховайте крам! Тікайте...

Чула не раз Щаслава про отого Митроху. З'явився він недавно у місті, відколи стіл чернігівський князівський посів Святослав Ольгович. Отой, що колись мав за жону доньку половецького хана Аєпи. Тепер у старого князя нова жона — Катерина Петрилівна, донька новгородського посадника Петрила Микулича. Хоч і не князівського, хоч і не ханського роду, та все ж княгиня. Митроха ж, братець її — безпутній волоцюга, прибився у місто із такими ж, як сам, волоцюгами та пройдисвітами і блудною дівцею. Не давав Митроха містянам спокою безглуздими витівками: до дівчат і молодиць із сороміцькими домаганнями чіплявся на вулицях, по ночах пісні лихослівні та богохульні горланив, на торжищі крам у купців для своєї блудниці забирав, навіть шанованих бояр ображав. І не міг ніхто втихомирити Митроху, бо ж не його, а князя боялися».

В Р. Дем'яненко:

«Зібралися дівчина зі своїм опікуном на торжище, щоб купити собі стрічки до Великоднього свята. Уже знайшли потрібний товар, як раптом поруч здійнявся гвалт. Зусюди чути полохливий галас людей:

— Митроха приїхав... Митроха прямує сюди... Мерщій ховайте крам...

Дівчина вже чула про Митроху та його безглузді витівки, знущання над людьми. Що цей нелюд нещодавно з'явився в Чернігові, коли Чернігівський княжий стіл посів Святослав Ольгович. У князя тепер нова дружина — Катерина Петрилівна — донька Новгородського посадника Петрила Микулича. Після весілля з князем вона стала княгинею. Митроха ж, її брат, волоцюга непутящий, приїхав до Чернігова-града зі своїми такими ж непутящими негідниками-пройдисвітами. Своїми дикими вчинками ця вкрай відверта розпуста й стала причиною страху для дівчат та молодиць: своїми сороміцькими натяками, домаганнями

та образами гідності людей. Ці молодчики були впевнені в безкарності за свої зухвалі вчинки. Ображали навіть вельми шановних мужів-бояр, тому люди зневажали їх і боялися більше за гнів княжий».

В мене:

«Ледве встигла озирнутися Щаслава, як майже поруч побачила верблюда, якого вели два розхристані здоровані, а на верблюді сидів опецькуватий парубійко із довгим скуйовдженим волоссям і нахабними очима. Позаду, тримаючись руками за його плечі, погойдувалася простоволоса дівчиця у розстібнутому лисячому кожусі.

— Наш Митроха сьогодні гуляє! — горланив передній здоровань, — Гуляє...»

В Р. Дем'яненко:

«Дівчина встигла лише озирнутися. Вмить опинилася в оточенні нападників. Неподалік побачила верблюда, який вели два поводитирі з червоно-синіми обличчями. На ньому сидів п'яний, з розкуйовдженим рудим волоссям хлопець з бандитською фізіономією. За ним — розхристана п'яна дівка. Вона очікувала від свого коханця нові дарунки. Знала, що будь яка забаганка буде здійснена.

— Наш Митроха прибув, гуляє, гуляє, — лунає зухвало в юрбі».

В мене:

«Ще не дійшовши тями від того, що так раптово сталося, впавши біля ще теплих тіл дівчини і хлопця, ридав старий половчанин Савлур: «О, небо, пощо караєш нас...»

За три дні князь чернігівський Святослав Ольгович мав їхати до Моровійська, аби зустріти і пошанувати там Ростислава, сина Мстиславового — князя смоленського, котрий якраз на Великдень посів високий стіл Київський. А тому, довідавшись зранку про наглу і люту смерть свояка, упав у гнів. Ця смерть могла стати недоброю прикметою скорої стрічі обох державців».

В Р. Дем'яненко:

«Половчанин-пардусник ніяк не міг до кінця усвідомити, що відбулося щойно на його очах. Потому впав на коліна біля мертвих дівчини і хлопця, ридаючи промовив:

— О небо, нащо караєш нас злом?

За три дні потому Чернігівський князь Святослав Ольгович мусив їхати до Моровійська, щоб зустрітись і привітати там Ростислава,

сина Мстиславового, князя Смоленського, який якраз на Великдень посів високий стіл Київський. А тому, довідавшись зранку про наглу і люту смерть свояка, упав у гнів. Наразі князь добре був обізнаним у поведінці, ставленні свояка до людей і не здивувався тому, що сталося. До того ж цей випадок може зашкодити стосункам двох держав».

В мене:

«І князь несподівано для себе змалів у своєму гніві з цієї покірливості та туги, яку вловив в очах пардусника, і спокійно мовив, перевіривши погляд на княгиню, а затим знову на бранця:

— За смерть смертю заплачено... Йди геть, половче...»

В Р. Дем'яненко:

«Нарешті князь перевірив погляд з дружини на бранця, промовив:

— За смерть смертю покарано. Іди геть, половче!

Звідки таке Соломонове рішення?»

В мене:

«Того ж таки літа блукала по Чернігову бідолашна жінка в чорному, носила в руках білу, вишиту хрещиком чоловічу сорочку і напитувала в людей, де б покласти її на могилку синочка, свого Михайлика. Але не відав того ніхто».

В Р. Дем'яненко:

«Лише мати юнака-рибалки з Гюричева (це мій топонім.— **В.С.**) в рік смерті сина блукала Черніговом. Одягнута в чорне, носила на руках білу, вишиту хрестиком сорочку сина, розпитувала в людей, де могила його, щоб сорочку цю там залишити. Відповіді не було...»

Подібні порівняння можна ще і ще наводити. Не порятовує Римму Дем'яненко від плагіату і те, що вона в кінці книжки все ж згадує мене у бібліографії. Але в цій бібліографії всі автори розмішені за абеткою по розділах і читачу важко зорієнтуватися, як, скажімо, «твір» авторки «Припливла по Стрижню із забуття» пов'язаний з моїм оповіданням. Більше того, посилання на мене (Сапон В. Щаслава //Десн. правда. – 1998.- 3 січ.) подане з помилкою: не 3 січня, а 31 січня.

Та ми про інше. Якщо так піде далі (а це вже третя книжка Римми Дем'яненко), то авторка з часом перепише, тобто сплагіатить і «Війну і мир» Льва Толстого, і «Собор Паризької Богоматері» Віктора Гюго чи «Шагреневу шкіру» Оноре де Бальзака, і «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко... І видасть їх під своїм іменем, назвавши ці

твори такими ж недолугими назвами, як і моє оповідання «Щаслава». А може вона не усвідомлює, що це... крадіжка. Хоч ще великий Іван Котляревський про таких писав:

*... Чужее оддавав в печать;
Без сорому, без Бога будши
І восьму заповідь забувши,
Чужим пустився промишлять.*

«Восьма заповідь», про яку пише Котляревський, «не кради!», одна із десяти Божих заповідей, яких повинні дотримуватися всі християни. І я буду молити Бога, щоб помилував Римму Федорівну за цей гріх...

2012 р.

Зміст

ЩОДЕННИКОВА ПРОЗА

Лорка і Лукаш	3
Іномарка «Студебеккер»	5
Про півники і «чоловіка» курей	6
Ірландські тріади	7
Малиновий піджак	8
«Шипр» — як запах епохи	9
«Мої» листи від коханки	10
Стара парасоля	12
«Пишу Вам из деревни под Владимиром...»	12
Барбарис Барбарисович	14
Ячмінні вуса	16
«Дай ботвиння поросяткам...»	17
Джанкой	18
На Іллю	20
Поет з діарію	21
Холодна отава	23
Каверзні запитання	24
«Льоновий трудовень»	26
Хлопці із Брехунівки	27
Молоко з антонівкою	28
Презентація	29
Порощизна	30
«Хай ще зозуля кує...»	31
Поцуплена філуменія	33
Страсбурзький пиріг	35
У Римі, в кав'ярні «Греко»...	36
Мадам Франція	38
Попереду їхав Мачерет...	39
Діоген чернігівський	40

Кленовий сік	42
Гра в «ножички»	43
«Чубарейко небо оре»	44
Інтелігентний бузок	45
«Город, не имеющий книжной лавки...»	47
«Є вічна загадка любові»	48
Факультет учительок і мічманів	49
«Ти не з Сапонової Гути?»	50
Бавільський схожий на Белінського	52
Кляті ієрогліфи	53
Не в Сіднеї, а в Седневі...	54
Останній день дитинства	57
Пуд	58
Дві куфайки	59
Картопляне сонечко	61
«Принеси кліренс!»	62
«Беседа» при «палайці»	63
Запрягти коня	64
Квітки картоплі	65
Сни українського філадельфійця	66

ЄСЄЇ

«Се такі легкі, ніжні вірші...»	68
«У храмі перед Словом навколінці...»	74
Поезія зовсебіч	77
«На землі Бояна» і поза нею	78
Про денники Петра Сороки	81
«Самурайська сага» Володимира Коваля	84
Хто ж розкодує життєпис Віктора Петрова?	85
«Страшна наука статистика, вона зовсім убиває поезію»	88
«Місяцем проколювала пупа...»	91
Крадені «рими» пані Римми	96

Літературно-художнє видання

**Сапон
Володимир Миколайович**

Страсбурзькій пиріг

Редактор М.М. Ткач
Технічний редактор О.М. Єрмоленко
Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки Я.В. Сапона
Коректор В.М. Кражан